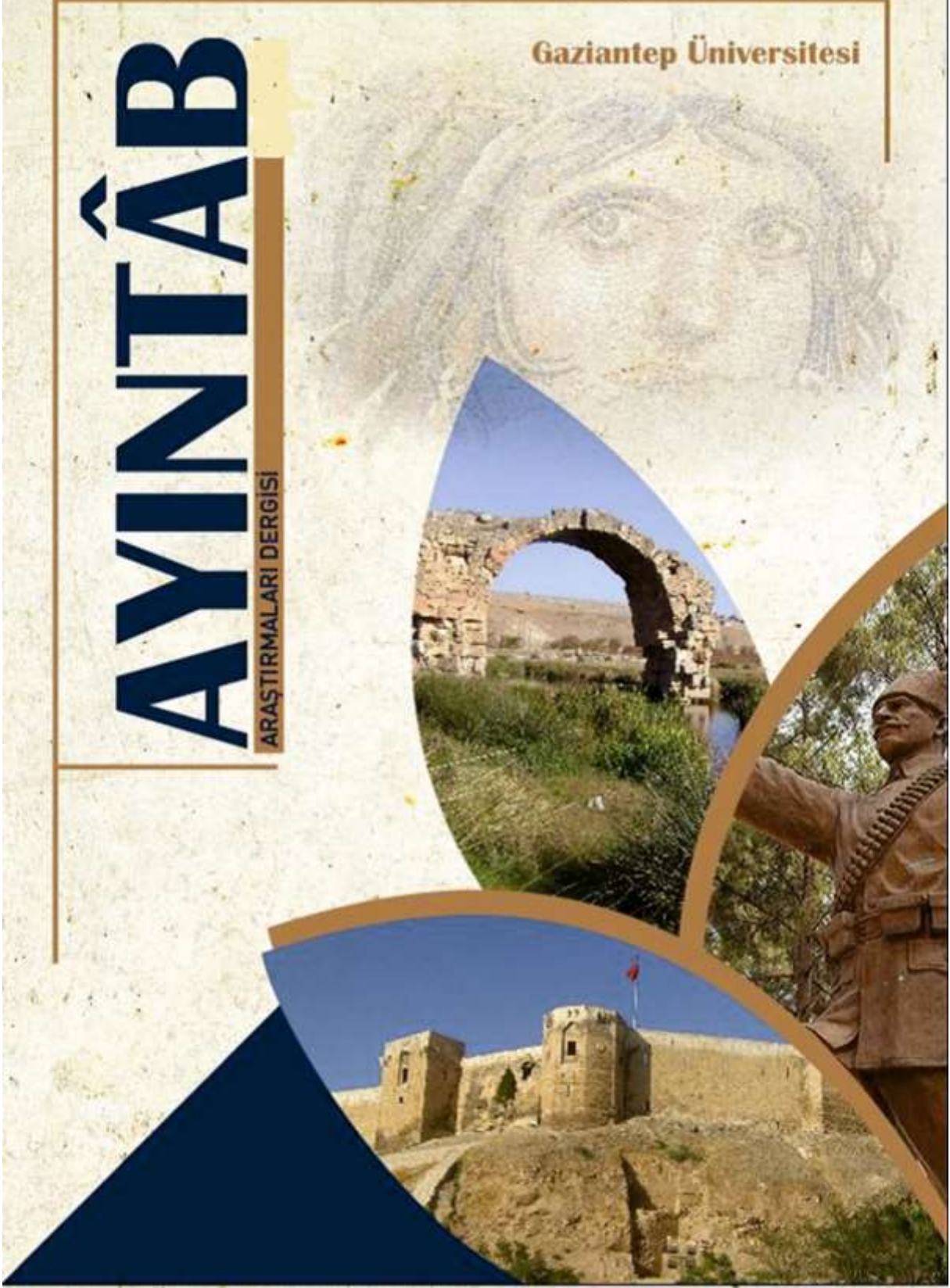

Cilt 6 Sayı 2

Gaziantep Üniversitesi

AYINTÂB

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ AYINTÂB ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Hedef ve Kapsam

Ayıntâb Araştırmaları Dergisi (AAD) yılda iki sayı çıkar ve çifte-kör hakemlik sürecinden geçen bilimsel makalelerin yayınlandığı uluslararası ve hakemli bir akademik dergidir. Ayıntâb Araştırmaları Dergisi (AAD), Türkiye'nin önde gelen araştırma üniversitelerinden biri olan Gaziantep Üniversitesi tarafından yayınlanmaktadır.

Derginin amacı teorik ve araştırma odaklı çalışmalarını desteklemek, araştırmalarda kaliteyi arttırmak ve ulusal ve uluslararası akademik araştırmaların karşılıklı paylaşımını teşvik etmektir. Ayıntâb Araştırmaları Dergisi (AAD), bilginin serbest dolaşımı ve yaygınlaştırılması için çalışan açık erişimli bir dergidir. Ayıntâb Araştırmaları Dergisi (AAD) büyük oranda akademisyenlerin katkı sağladığı çok disiplinli bir yayın olmasına rağmen, alanında uzman olan veya lisansüstü düzeyde çalışmalar yapan öğrencilerden gelen yayınları da teşvik etmektedir.

Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.

Ayıntâb Araştırmaları Dergisi (AAD), Arkeoloji, Gastronomi, İşletme, İktisat, İletişim, Coğrafya, Tarih, Uluslararası Ticaret ve Lojistik, Hukuk, Dilbilim, Folklor, Edebiyat, Felsefe ve Sosyoloji alanlarından yayın kabul etmektedir. Ayıntâb Araştırmaları Dergisi'nde, sadece Gaziantep ve yöresi ile ilgili makaleler yayımlanır.

Derginin uluslararası yayın kurulu vardır.

Telif Hakkı

Derginin tüm telif hakkı dergi yöneticilerine aittir.

İletişim

GAÜN Ayıntâb Araştırmaları Dergisi (AAD)
Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
27310 Gaziantep, TÜRKİYE
Tel: +90-342-318-1820
Editör/Dergi Yöneticisi
Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ
E-mail: agunduz@gantep.edu.tr
Editör
Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ
E-mail: agunduz@gantep.edu.tr
Doç. Dr. Fettah KUZU
E-mail: fettahkuzu@hotmail.com

Gaziantep Üniversitesi Ayıntâb Araştırmaları Dergisi

GAÜN-AAD

Dergi Sahibi

Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Arif Özyayın

Editor-in-Chief

Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ
Doç. Dr. Fettah KUZU

Bölüm Editörleri

Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ
Doç. Dr. Fettah KUZU
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BİÇİCİ
Doç. Dr. Mehmet Emin SÖNMEZ
Yrd. Doç. Dr. Meltem MUŞLU
Prof. Dr. Muhammet Ruhat YAŞAR
Yrd. Doç. Dr. Timur DEMİR
Yrd. Doç. Dr. Selim KAYA
Doç. Dr. Mustafa METE
Doç. Dr. Atınç OLCAY
Dr. Öğr. Üyesi Kadriye ŞAHİN

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ (Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Hilmi BAYRAKTAR (Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Abdurrahman UZUNASLAN (Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Halil İbrahim YAKAR (Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet Emin SÖNMEZ (Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet Nuri GÜLTEKİN (Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Aleksandar Andreeviç (EDUKONS Üniversitesi / SIRBİSTAN)
Prof. Dr. Enver ÇAKAR (Fırat Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Faruk SÖYLEMEZ (Sütçü İmam Üniversitesi / TÜRKİYE)
Doç. Dr. Anita Gligorova (FON Üniversitesi / MAKEDONYA)
Doç. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞULLARI (Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Işıl Işık BOSTANCI (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi / TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Haydar ÇORUH (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi / TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Murat ÇELİKDEMİR (Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BİÇİCİ (Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)

Cilt 6, Sayı 2, Aralık 2023

Web: <http://dergipark.gov.tr/gunaad>

E-mail: agunduz@gantep.edu.tr

Gaziantep Üniversitesi Ayıntâb Araştırmaları Dergisi

Danışma Kurulu

Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ

(Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Hilmi BAYRAKTAR

(Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Abdurrahman UZUNASLAN

(Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Halil İbrahim YAKAR

(Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Aleksandar ANDREEVIÇ

(EDUKONS Üniversitesi / SIRBİSTAN)

Prof. Dr. Enver ÇAKAR

(Fırat Üniversitesi / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Faruk SÖYLEMEZ

(Sütçü İmam Üniversitesi / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Mehmet Emin SÖNMEZ

(Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)

Doç. Dr. Anita GLIGOROVA

(FON Üniversitesi / MAKEDONYA)

Doç. Dr. Mehmet Nuri GÜLTEKİN

(Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)

Doç. Dr. Mehmet

SOĞUKÖMEROĞULLARI

(Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)

Dr. Öğr. Işıl Işık BOSTANCI

(Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi / TÜRKİYE)

Dr. Öğr. Üyesi Haydar ÇORUH

(Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi / TÜRKİYE)

Dr. Öğr. Üyesi Murat ÇELİKDEMİR

(Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BİÇİCİ

(Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)

GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ

AYINTÂB ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt 6 Sayı 2
2023

İÇİNDEKİLER

EDEBİYAT

XIX. Yüzyıl Şairlerinden Ayıntâblı Şâkir, Divanı ve “Unut” Redifli Gazellerinden Hareketle Divanındaki Fuzûlî Etkisi

Zeliha Açar.....1-15

FOLKLOR

Gaziantep Yöresi Alevi Bektaşî Zümrelerin Türbe ve Ziyaret Yerlerinin Tespiti

İskender Korkmaz.....16-33

TARİH

Şehbender Raporlarına Göre 19. Yüzyıl ve 20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Osmanlı Devleti’nden Dışarıya Göçler

Berivan Sultan Duman, Hilmi Bayraktar.....34-51

XIX. YÜZYIL ŞAİRLERİNDEN AYINTÂBLI ŞÂKİR, DİVANİ ve “UNUT” REDİFLİ GAZELLERİNDEN HAREKETLE DİVANINDAKİ FUZÛLÎ ETKİSİ

Zeliha Açar*

ÖZET

Kadim Türk devletlerinden bu yana hükümdarlar etraflarında şairlerin bulunması geleneğinden dolayı yönetim merkezleri, dışarıda kalan bölgelere nazaran edebî yönde daha fazla gelişme kat etmiştir. Hakanlar etrafında ozanların bulundurulması geleneği, Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Padişah huzurunda tertip edilen şuara meclislerindeki istişare ve rekabetler neticesinde klasik şiir, payitahtta hayli gelişme göstermiştir. Bu meclislerden mahrum kalan, İstanbul dışı yani taşra olarak adlandırılan bölgelerdeki şairler de payitahttakilere nazaran daha az itibar görmüşlerdir. Öyle ki birçoğu tezkirelerde dahi kendisine yer bulamamış, kimisi de mahlas kargaşasından ötürü –aynı mahlası kullanan– büyük şairler karşısında eriyip gitmiştir. Aile kütüphanesinde divanları itinayla saklanmış olan şairler, yok olmaktan bir nebze de olsa kurtulmuştur. Ayıntâbli Şâkir Efendi de bu şairlerden bir tanesidir. XIX. yüzyılın Antep’inde yaşamış olan Ayıntâbli Şâkir Efendi’nin hayatıyla ilgili kesin bilgiler bulunmamaktadır. Şairin hayatı *Divanı*’ndan yola çıkılarak aydınlatılmaya çalışılmıştır. Şâkir’in *Divanı* dışında bir de *Gencine-i Güftar* adlı Türkçe-Arapça-Farsça manzum sözlüğü bulunmaktadır. Ayıntâbli Şâkir, özellikle kaside ve tarihlerinde dönemin Antep’inin sosyal hayatına dair önemli bilgiler vermiştir. *Şâkir Divanı*’na bakıldığında hemen ilk bakışta şairin, Fuzûlî hayranlığı göze çarpmaktadır. Fuzûlî’nin çağını aşkın derecede büyük bir şair olmasının yanı sıra Şâkir üzerindeki asıl etkisinin Kербela, ehl-i beyt sevgisi gibi müşterek muhtevalardan kaynaklandığını söylemek de yanlış olmayacaktır. İleri düzeyde bir şair olan Fuzûlî’de tasavvufun derin bir sembol dünyasıyla verilmesine karşın Şâkir’in şiirlerinde söylemek istediklerini doğrudan söyleyen bir mutasavvıf edası sezilmektedir. Coşkun bir mutasavvıf olan Şâkir, umumiyetle gazellerinde Fuzûlî’nin söylemine yakın bir söylem geliştirmeye gayret etmiştir. Bu çalışmanın amacı Ayıntâbli Şâkir ve *Divanı*’nın tanıtımını yaparak “unut” redifli gazelleri bağlamında divanındaki Fuzûlî etkisini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Klâsik şiir, Ayıntâbli Şâkir, Fuzûlî, XIX yüzyıl.

DIVAN OF AYINTABLI SAKIR, A POET FROM THE 19TH CENTURY, AND THE INFLUENCE OF FUZULI IN HIS DIVAN BASED ON THE POEMS WITH "UNUT" RHYME

ABSTRACT

Since the time of the ancient Turkish states, it has been a tradition for rulers to have poets around them, which has led to greater literary development in the administrative centers compared to the regions outside. The tradition of having poets around the Khans continued

* Dr. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Gaziantep/TÜRKİYE, (ORCID ID 0000-0002-0249-6527), zlhacar63@gmail.com.

during the Ottoman period as well. Classical poetry flourished significantly in the capital thanks to the consultations and competitions in the poets' gatherings organized in the presence of the sultan. Poets from outside Istanbul, referred to as the provinces, received less prestige compared to those in the capital. Some of them were even unable to find a place in anthologies, while others disappeared in the shadow of great poets who shared the same pen name. Thanks to the careful preservation of their collections in family libraries, these poets managed to survive to some extent. Ayıntâblı Sakir Efendi is one of these poets. There is not much concrete information available about the life of Ayıntâblı Sakir Efendi, who lived in Antep in the 19th century. His life has been attempted to be illuminated based on his Divan (collected poems). Besides his Divan, Sakir also has a Turkish-Arabic-Persian rhyming dictionary called "Gencine-i Güftar". Particularly in his qasidas (odes) and historical poems, Sakir provides important information about the social life of Antep at the time. When looking at Sakir's Divan, it is immediately apparent that the poet is greatly influenced by Fuzûlî. Besides Fuzûlî's exceptional talent as a poet, it is also safe to say that his influence on Şâkir stems from their shared themes such as Karbala and love for the Ahl al-Bayt. While Fuzûlî presents profundity of mystical symbolism in his poetry, Sakir, on the other hand, directly expresses what he wants to say in the manner of a mystic. As an enthusiastic mystic, Sakir endeavors to develop a similar style to Fuzûlî's in his ghazals. The aim of this study is to introduce Ayıntâblı Sakir and his Divan and to reveal the influence of Fuzûlî in his divan in the context of his ghazals with the "forget" rhyme.

Keywords: Classical poetry, Ayıntablı Sakir, Fuzuli, XIX century.

GİRİŞ

Kadim Türk devletlerinden bu yana hükümdarlar etraflarında şairlerin bulunması geleneğinden dolayı yönetim merkezleri, dışarıda kalan bölgelere nazaran edebî yönde daha fazla gelişme kat etmiştir. Hakanlar etrafında ozanların bulundurulması geleneği, Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Klasik edebiyat, bir şehir edebiyatı olduğundan gelişip serpileceği nokta da tabii olarak şehir vasfı kazanmış ortamlardır. Bu yüzdendir ki bu edebiyat mensuplarının çoğu şehirlerde doğup büyümüştür. Taşra olarak adlandırılan bölgelerde doğdukları hâlde kendisinde yetenek görülen şairler ise payitahta çağırılmakta ve orada kendisine sanatını rahatça icra edeceği ortam sağlanmaktaydı. Yani her hâlükârda en azından eğitimlerini şehirlerde tamamlayıp aynı zamanda kültür merkezi de olan devlet merkezinde kendilerini geliştirme imkânları bulmuşlardır (İsen, 2000, s. 3). Merkezdeki şairler, yine kendilerine yakın olan –bazen aynı zümreden oldukları- tezkireciler tarafından kaydedilmeleri ve eserlerini çoğaltma imkânları bulmaları gibi sebeplerden ötürü her dönem daha fazla göz önünde olmuştur. Öyle ki İstanbul merkezli ve tezkire referanslı olmasından dolayı klasik edebiyat çalışmalarında da umumiyetle İstanbul kütüphanelerindeki yazmalar arasında bulunan divan ve mesneviler tercih edilmiştir. Belli başlı şairler ve eserleri üzerine yapılacak çalışmalar tükendikten sonra ise tezkirelerde adı geçmeyen, kütüphanelerde eserlerinin nüshalarına rastlanmayan şairlerin eserleri üzerine çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu şairlerin tespit edilebildiği kaynakların başında ise özel kütüphaneler gelmektedir. Tezkire ve biyografi kitaplarında adı geçmediği hâlde eserleriyle günümüze ulaşan şairler hakkında yapılan çalışmalar, klasik edebiyatın taşrada algılanış şeklini, merkezdeki sanat ve siyaset

ilişkisinin taşradaki biçimleniş şeklini belirlemek açısından hayli önem teşkil etmektedir. Bu şairlerden birisi de Ayıntâblı Şâkir'dir.

XIX. yüzyılın Antep'inde yaşamış olan Ayıntâblı Şâkir, özellikle kaside ve tarihlerinde dönemin Antep'inin sosyal hayatına dair önemli bilgiler vermiştir. Şâkir, *Divanı*'nda hem dönemin Antep'inin sosyal ve siyasal yapısından hem de klasik edebiyat geleneğinin en büyük söz ustalarından izler görmek mümkündür. Bunların arasında en baskın olanı ise Fuzûlî'dir. Coşkun bir mutasavvıf olan Şâkir, umumiyetle gazellerinde Fuzûlî'nin söylemine yakın bir söylem geliştirmeye gayret etmiştir. XVI. asrın önde gelen şairlerinden olan Fuzûlî, kendine has üslubu ve hisli söylemiyle kendinden sonraki dönemde de birçok şairi etkilemiştir. Payitahttan taşraya kadar şöhret kazanmış olan Fuzûlî'nin şiirlerine sayısız nazireler yazılmış olması onun şairler üzerindeki etkisini göstermektedir. Bir taşra şairi olan Ayıntâblı Şâkir de bu şairlerden bir tanesidir. *Şâkir Divanı*'na bakıldığında hemen ilk bakışta şairin, Fuzûlî hayranlığı göze çarpmaktadır. Fuzûlî'nin çağını aşkın derecede büyük bir şair olmasının yanı sıra Şâkir üzerindeki asıl etkisinin Kerbela, ehl-i beyt sevgisi gibi müşterek muhtevalardan kaynaklandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Klasik şiirin en büyük söz ustalarından olan Fuzûlî'de tasavvufun derin bir sembol dünyasıyla verilmesine karşın Şâkir'in şiirlerinde söylemek istediklerini doğrudan söyleyen bir mutasavvıf edası sezilmektedir. Şâkir, şekilden çok söyleyişe ehemmiyet verdiği manzumelerinde hisli bir anlatım yakalamaya gayret etmiştir. Muhtevanın yanı sıra şair, yer yer Fuzûlî tarzı söylemler de geliştirmeye çalışmıştır. Nitekim Fuzûlî'nin "Edemem terk Fuzûlî ser-i kûyin yârin/ Vatanımdır vatanımdır vatanımdır vatanım" maktâ beytinin ikinci mısraında sadece sözcüğün tekrarıyla sağlanmış olan ahengi Şâkir de "Bir mecâzî şi'ri bu hâşâ yine ben yârimin/ Şâkiriyim Şâkiriyim Şâkiriyim Şâkirâ" şeklinde sağlamaya çalışmıştır. Yine divanda Şâkir'in Fuzûlî'ye nazire olarak yazdığı sadece Fuzûlî'nin mahlasını kullanmış olduğu "Harâbe oldu ol âbâd gördüğün gönlüm/ Hem oldu bîgânesi yâr gördüğün gönlüm" matlaıyla başlayan bir gazel ve Fuzûlî'nin "unut" redifli gazeline nazire olarak yazılmış 3 tane gazel bulunmaktadır. Bu çalışmanın konusu olan gazeller de bu 3 gazeldir.

1. Şâkir'in Hayatı

Ayıntâblı Muhammed Şâkir'in hayatı ile ilgili olarak, elde yazdığı divanından başka ciddi bir kaynak bulunamadığından, hayatı ile ilgili bilgiler tam manasıyla aydınlatılamamaktadır. Divanın sonunda Şeyh Şâkir'in cumartesi günü ikinci vaktinde ve cemaziyülahır ayında dünyaya geldiği belirtilse de sene zikredilmediğinden şairin doğum ve ölüm tarihi tespit edilememektedir. Divanda zikredilen tarihler 1232-1289 (1816-1872) arasında değişmektedir. Ancak divanın kaleme alınışının Abdülmecid'in tahta çıkışına rastlaması ve şairin "dal faslında, seb'-u hamsîn sala erdim zâyî ettim ömrümü" demesi o tarihlerde 57 yaşında olduğunu göstermektedir. Böylece Şâkir'in doğum tarihi 1205'e tekabül etmiş olmaktadır. Bu açıdan şairin takriben 70 sene kadar ömür sürdüğü söylenebilir. Şair, II. Mahmud, I. Abülmecid ve Sultan Abdülaziz Han zamanlarına erişmiş ancak divanını telif esnasında tahtta Abdülmecid Han bulunmaktadır. Ayıntâblı Şâkir Efendi, medrese ve tekke kültürleri ile yoğrulmuş âlim bir şeyhtir. Zamanı karmaşık bir zamandır. Bu karmaşa onun ruh hâline ve dolayısıyla şiirlerine de yansımıştır. *Divanı*'ndan anlaşıldığına göre Şâkir, Arapça ve Farsçaya şiir yazabilecek kadar hâkimdir (Açar, 2013, s. 19).

2. Divanı

Ayıntâblı Şâkir'in *Divanı* dışında bir de *Gencine-i Güftâr* adlı Türkçe-Arapça-Farsça manzum bir sözlüğü bulunmaktadır. *Divan*'ın yegâne nüshası, şairin torunu Esad Dinçerler tarafından şahsi kütüphanesinde muhafaza edilmiştir.

Söz konusu divanın metni, Ahmet Akgündüz ve Necdet Yılmaz tarafından 1988 yılında Latin harflerine aktarılmış, ancak *Divan* daha sonra nesre çeviri ve ayrıntılı bir incelemeyle tarafımızca yayına yeniden hazırlanmıştır.

Başı: Yazdı Bismillâh varakda başladı ezkâra 'aşk
Vâridâtlar verdi aklâm-ı dil-i efkâra 'aşk

Sonu: Ki yazdım Şâkir'in târîhini ben
Edesin dü cihanda onu ahsen
Sene bin iki yüz yetmiş yedide
Onun 'ömrünü efvân edesin sen

Cilt: Sırtı kahverenginde deri bir ciltle kaplıdır.

Kâğıt: Krem renkli, cedit kâğıt.

Yazı: Ta'lik siyah mürekkep, sayfa altlarında rekabe mevcuttur.

Sütun: Çift sütun, cetvel ve serlevha kullanılmamıştır.

Satır: on beş satır, yer yer derkenarlar da kullanılmıştır.

Varak: yüz doksan yedi varaktır.

Ebat: 21x15 cm

Te'lif Tarihi: XIX. Yüzyıldır.

Divanın tek nüshası, müellifin elinden çıkmış olan nüshadır.

Divan, kaside nazım şekliyle söylenmiş "aşk" redifli hikemi bir manzumeyle başlar. Gayr-i mürettep olan eserde, söz konusu kasideden sonra ehl-i beyt için söylenmiş bir methiye, sonrasında da klasik divan tertibine göre divanın en başında olması gereken bir münacat gelmektedir. Ayıntâblı Şâkir, divanında klasik şiir geleneğinin hemen bütün nazım şekillerini kullanmıştır. Ancak divanın ağırlıklı bölümünü gazeller ve tarihler oluşturmaktadır.

Ayıntâblı Şâkir Efendi'nin elde bulunan Divanı'nda 27 kaside bulunmaktadır. Kasideler umumiyetle Allah, Hz. Muhammed, Hz. Ali ve ehl-i beyt sevgisi üzerine yazılmıştır. Şâkir, Abdülmecit Han için yazmış olduğu bir kaside dışında, dönem padişahları veyahut devlet erkânından olan hiç kimse için methiye yazmamıştır. Şairin yazmış olduğu methiyeler de dönemin Antep'inin ileri gelenleri olan dostları içindir. O, kalemini daha çok tasavvufî düşüncesinin emrine vermiştir. Özellikle Kerbelâ, Hz. Hasan ve Hüseyin'in şehadetleri şairin sıklıkla üzerinde durduğu konulardandır.

Ayıntâblı Şâkir Divanı'nda 7 tahmis, 4 terci-i bend muaşşer, 1 terci-i bend muhammes, 3 terci-i bend müsebbâ¹, 1 de müseddes olmak üzere toplam 16 musammat

¹ Divanda başlıklandırma bu şekilde yapılmıştır. Biz de orijinal metne bağlı kalmak maksadıyla olduğu gibi aldık.

bulunmaktadır. Divan'da kaside, gazel, muhammes ve tek cümlelik formlarda yazılmış toplam 28 de tarih yer almaktadır. Bu tarihler, şairin aile fertlerinin ölümü üzerine yazmış olduğu mersiyeler, önemli binaların yapımı ve o zamanın Antep'inin önde gelenleri için methiyelerle tarih düşürme şeklindedir.

Ayıntâblı Şâkir Divanı'nda dördü Farsça, biri Arapça, ikisi Arapça-Türkçe mülemma olmak üzere toplam 305 gazel bulunmaktadır. Gazellerinin beyit sayıları beş yahut da yedidir. Bunun yanında gazeller umumiyetle redifli olarak kaleme alınmıştır. Mukatta'ât başlığı altına 28 nazm alınmıştır. Tamamı ikişer beyitten müteşekkil olan bu manzumelerde tasavvuf ve felsefî konular işlenmiştir. Divanda 20 adet de müfred bulunmaktadır.

3. Ayıntâblı Şâkir'in "unut" Redifli Gazelleri:

Ayıntâblı Şâkir Divanı'nda 52, 53 ve 54 numarayla kayıtlı olan "unut" redifli üç gazel bulunmaktadır.

1. Gazel

Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün

1. Düşdün ey dil derd-i 'aşk-ı yâre dermânı unut
Hâk-ı râhı oldun ey bîmâr ten cânı unut

2. Eyleme beyhûde beyhûde dırâz efsâneler
Olmaz ey hasta şifâ bu derde Lokmân'ı unut

3. Âh vâhın çek dilâ serden duhânın çıkmasın
Şem'-veş sûzân olasun dûd-ı külhânı unut

4. Dâğ-ı sînem ham kadim ey dîde bes seyrân sana
Bâğ u bostânı unut serv-i hırâmânı unut

5. Çekme bu dehrin gamın bir bâde ver bir bâde çek
Lâ-ubâli eyle devrân gel bu devrânı unut

6. Nâfile söyleme kıl farzı edâ dost medhin et
Ezber et ey dil bunu gel 'ilm ü 'irfânı unut

7. Çık bu kayd-ı 'akldan Şâkir gibi Mecnûn olup
Leyller yasını tut bu rûz-ı handânı unut

2. Gazel

Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün

1. Yâr hicrânın çek ey dil kahr-ı düşmânı unut
'Aşk meyi iç zinde-dil ol âb-ı hayvânı unut

2. Câm-ı la'lin sun dil-i vîrânımı âbâd kıl
Sâkiyâ böyle muhâlif 'ahd ü peymânı unut

-
3. Hirmen-i ‘aşkdan muhabbet zâdın olsun mürğ-i cân
Âşiyân tut kâfda ey ‘ankâ bu cevlânı unut
 4. Gel bu “lâ havfun ‘aleyhim” zümresine vâsıl ol
Bezm-i yârâna yetiş ağyâr-ı nâdânı unut
 5. Tâkatim tâk oldu bir dem rahme gel insâfa gel
Geç cefâ-yı cevreden bu nâz-ı ‘unvânı unut
 6. Çekmişim yârin berât-ı hüsnün evrâk-ı dile
Oku Şâkir onu gayrı şî‘r u divânı unut

3. Gazel

Fâ’ilâtün / Fâ’ilâtün / Fâ’ilâtün / Fâ’ilün

1. Subhı yok zulmet şebinin fikr-i zulmânı unut
Leyli yok rûz-ı firâkın subh-ı nûrânı unut
2. Benden özge yok sana ey derd-mend bir derd-mend
Hem-dem ol gel bana gayri derd-mendânı unut
3. Bende ol ‘aşka şehâ geç kandan al bâkî ‘ays
Mülk ü mâlı hânumânı kasr u evyânı unut
4. Her şehîd-i ‘aşka bin dil ile şâhid Kerbelâ
Yas u mâtem devridir dehr özge devrânı unut
5. Rûy-ı dildâre bakıp cân çeşmin pür-nûr kıl
Mâh-ı tâbânı unut şems-i dirahşânı unut
6. Uçdu bülbül geçdi gül gitdi bahârın mevsimi
Gülşene bâd-ı hazân erdi gülistânı unut
7. Ağzın açdırma gurâbın gül sözün bülbülde al
‘Aşk dersin oku Şâkir gayr ders-hânı unut

4. Gazellerin Şerhi

1. Gazel

Düşdün ey dil derd-i ‘aşk-ı yâre dermânı unut
Hâk-ı râhı oldun ey bîmâr ten cânı unut

Ey gönül, yârin aşkının derdine düştün dermanı unut. Ey hasta vücudlu, yolunun toprağı oldun canı unut.

Gönül, aşkın evidir. Yârin aşkına tutulmuş olan âşîğın dermanı da ancak sevgiliden olacaktır. Bu sevgili, Bezm-i Elest'te cümle âdemoğlunun akitleşmiş olduğu Mutlak Sevgili'dir. Aşk yoluna azmeden insan, bu dünyaya indikten sonra yeniden O'na kavuşmak için çıkılacak yolda dünya kisvesinden arınmalıdır. Buradaki söylem hemen ilk bakışta Fuzûlî'nin "Bahr-ı ışka düştün ey dil la'l-i cânânı unut/ Bâliğ oldun gel rahimden içtüğün kanı unut" (G. 41/1) beytindeki söylemi çağrıştırmaktadır. Şâkir, sevgilinin aşkına düşen tenin canı unutmamasını, Fuzûlî ise anne karnındaki rahatlığı sembolize eden rahimdeki kanın yani artık kaygısız olmanın unutmaması gerektiğini söylemektedir. Her halükârda sevgiliye kavuşmayı dileyen aşk hastası, canından geçecek sevgilinin yolunda toprak misali serilecektir. Hakikat, selamet olarak adlandırılan kıyılarda durularak bulunmaz. Hakikati arayan kimse, aşk denizine dalmalıdır. Yani benlikten geçip beka denizinde boğulmalıdır. Fuzûlî, bu durumu canından lezzet ummayı bırakıp aşk denizine dalmak; Şâkir ise sevgilinin aşkının derdine düşünce derman bulmayı unutmak, şeklinde ifade etmektedir.

Eyleme beyhûde beyhûde dırâz efsâneler

Olmaz ey hasta şifâ bu derde Lokmân'ı unut

Ey hasta boş yere uzun efsaneler söyleme, bu derde şifa olamaz Lokman'ı unut.

Bu beyitte bir önceki beyitte geçmiş olan aşk hastası tablosuna devam edilmektedir. Aşk denizine dalanın da sevgilinin derdine düşenin de derdinin dermanı ancak yine sevgilinin kendisinde olacaktır. Geriye kalan yalnızca efsanedir. Lokman, hikmetle meşhur bir zattır. Lokman hekim olarak da anılan bu zat, rivayete göre ölüme dahi çare olabilecek otu bulmuştur. Şair, hasta diye kendi gönlüne seslenerek boş yere uzun efsaneler anlatma, bu derdine Lokman dahi şifa bulamaz demekle aşk hastalığı karşısındaki aciziyetini yinelemektedir.

Âh vâhın çek dilâ serden duhânın çıkmasını

Şem'-veş sûzân olasun dūd-ı külhânı unut

Ey gönül, ahını vahını çek (ama) baştan dumanın çıkmasını. Mum gibi yan da külhanın dumanını unut.

Aşk, yanıcı ve yakıcı olduğundan aşkın evi olan gönlün de ateşle kaplı olduğuna inanılmaktadır. Yine bu sebeple klasik şiir geleneğinde derununda ateş yanan âşîğın ettiği ahlar bir duman gibi göğe yükselmekte, kişinin talihinin bağlı olduğu yıldızı etkilemektedir. Bu sebeple bugün hâlâ kullanılmakta olan "ah almak", "ahı tutmak" gibi deyimler teşekkül etmiştir. Ancak burada şair, sevgiliye ahını almaktan kaçınması gerektiğini söylemek yerine gönlüne mum gibi yan ancak ah dumanın başını aşmasını, her ne kadar içten yansan da dışarıya taşıyıp sırrı faş etme demektedir. Âşîğın ah dumanının karşısına koca hamamları ısıtacak ateşin yakıldığı külhan konulmaktadır. Mum gibi yanan, yandıkça da eriyen âşîğın ah dumanı külhanları dahi unutturmaktadır.

Dâğ-ı sînem ham kadim ey dîde bes seyrân sana

Bâğ u bostânı unut serv-i hırâmânı unut

Ey göz, sinemin yarası ve bükülmüş boyum sana seyran olarak yeter. Sen bağı, bostanı ve salınan serviyi unut.

Şair, gözüne seslenip aşk yolunda düşmüş olduğu hâllerin seyirlik için kendisine yetmesi gerektiğini söylemektedir. Gönlündeki aşkın yakıcılığıyla oluşmuş olan yanık yarası ve bekleyişten bükülen boyuyla âşık, takatsiz düşmüştür. Dağ-ı sine/bağ-bostan ve ham kadd/serv-i hıramanla düzensiz leff ü neşr yapılmıştır. Bahara ve diriliğe ait bostan ile yaşlılığı imleyen bükülmüş boy terkihiyle çizilen tablo Fuzûlî'nin "Virdi rıhletden haber mûy-ı sefid ü rûy-ı zerd/ Çihre-yi handâni vü zülf-i perişânı unut" (G. 41/ 2) mısrasında çizdiği tabloyu anımsatmaktadır. Ömrün baharı olarak imlenen gençlik geçmiş, geriye yaşlılık kalmıştır. Hikmet nazarıyla bakıldığında bu deveran ve kâinattaki düzen hakikati arayan gönle seyirlik olarak yetecektir.

Çekme bu dehrin gamın bir bâde ver bir bâde çek

Lâ-ubâli eyle devrân gel bu devrânı unut

Bu dünyanın gamını çekme bir bade ver bir bade iç. Aldırış etme devrana gel bu devranı unut.

Kişinin bu dünyanın gamını unutulabilmesi için sarhoş olup uyuşması gerekmektedir. İnsanın ilk sarhoş olup kendinden geçtiği yer, Bezm-i Elest'tir. Ezelden sarhoş olan kişinin bu dünyanın/zamanın gamını unutulabilmesi için bu sarhoş hâli sürdürmesi gerekmektedir. Nitekim şair de sevgilisine "yeniden bade sun" demekle sevgiliyle birlikte olunan, henüz hiçbir derdin olmadığı o yerdeki sarhoşluğuna telmihte bulunmaktadır. İçkinin etkisiyle sersemleyen kimseye ancak yeniden içki içmek iyi gelecektir. Fuzûlî'nin de dediği gibi "Nitekim meste mey içmek hoş gelür". Devran sözcüğü hem kadehin deveran etmesi hem zaman hem de talih manalarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Zira dünya/kadeh/eflak sürekli dönmekte, bu dönüş de kişinin talihi değiştirmektedir. Yani her hâlin geçici olduğu hatırlanıp içinde bulunulan hâl unutulmalıdır.

Nâfile söyleme kıl farzı edâ dost medhin et

Ezber et ey dil bunu gel 'ilm ü 'irfânı unut

Boş yere söyleme, farzı eda edip dostu methet. Ey gönül, gel bunu ezber et de ilmi ve irfanı unut.

Fıkıhta nâfile; dinen farz, vacip ve sünnet ibadetler dışında kişinin daha fazla sevap kazanmak maksadıyla kendi rızasıyla yaptığı malî ve bedenî ibadetleri ifade etmektedir (Atar, 2006, s. 290). Nâfile, boş ve faydasız manalarına da gelmektedir. Âşığa farz olan ancak dostunun methini söylemektir, ondan gayrisından alakayı kesmelidir. Şair, bu sebeple nâfile söz söyleme, üzerine farz olan şeyi yani dostun methini söyle geriye kalan fayda getirmeyecektir demektedir. İkinci mısradaki gönülüne seslenen şair, tabloyu daha da netleştirmektedir. Şair, dost methinin ezberlenmesini geriye kalan bütün ilim ve irfanın unutulmasını salık vermektedir. Bu söylem yine Fuzûlî'nin berceste beyitlerinden olan "Aşk imiş her ne var âlemde/ İlm bir kıyl ü kâl imiş ancak" (M. 12/2) beytini çağrıştırmaktadır. Şâkir de Fuzûlî gibi aşk dışında öğrenilmiş olan hiçbir şeyin fayda getirmeyeceğini bu sebeple de unutulması gerektiğini söylemektedir.

Çık bu kayd-ı 'akldan Şâkir gibi Mecnûn olup

Leyller yasını tut bu rûz-ı handâni unut

Şâkir gibi Mecnûn olup bu akıl kaydından çık. Leylâ'lar yasını tut, bu neşeli günü unut.

Mutasavvıflara göre hakikatin özü aşk olduğundan hakikat, akılla değil gönülle aranmalıdır. Mecnûn, Leylâ'ya olan aşkından çöllere düşmüş, derbeder dolanırken hakikati bulmuştur. Mecnûn, bu yönüyle gözündeki perdenin aralanmasıyla hakikatler karşısında dayanamayıp aklını yitiren veli/delilerin prototipidir. Burada leyl sözcüğü hem Mecnûn'un maşûkası Leylâ hem de gece manasına gelecek şekilde tevriyeli kullanılmıştır. Şair, leyller yasını tutup neşeli günü unut demekle aşk yolunun yolcusunun içinde bulunduğu kabz ve zulmet hâliyle aydınlık günlere uzak olduğunu, bu yasin geceler boyu tutulması gerektiğini söylemektedir.

2. Gazel

Yâr hicrânın çek ey dil kahr-ı düşmânı unut

'Aşk meyi iç zinde-dil ol âb-ı hayvânı unut

Ey gönül, sevgilinin ayrılık acısını çekip düşmanın kahrını unut. Aşk şarabını iç gönlün hayat bulsun, sen o hayat suyunu unut.

Yârin ayrılığından duyulan keder, düşmanın kahrından evladır. Aşkın evi olan gönlün diri tutulması için aşk şarabı içilmelidir. Aşk şarabının olduğu yerde ölümsüzlük bahşeden ab-ı hayatın dahi hükmü kalmamaktadır. Hakimlere göre şarap, ölümsüzlüğe götüren ab-ı hayattır. Hikmet, yalnızca akılla idrak edebilenleri baz aldığından, fena mülkünün hudutlarını aşamaz. Gerçek ise ancak gönülle bilinebildiğinden, kişiyi Hakk'a götüren de aşkla dolu bir gönül olacaktır. Şair bu sebeple gönlüne aşk şarabını içip, ab-ı hayvanı unutmasını söylemektedir.

Câm-ı la'lin sun dil-i vîrânımı âbâd kıl

Sâkiyâ böyle muhâlif 'ahd ü peymânı unut

Ey saki la'l gibi olan kadehi sunup virane olmuş gönlümü onar. Böyle muhalif sözü, yemini unut.

Klasik şiirde sevgilinin dudağı kızılığ, neşe bahşetmesi ve suya kandırması yönleriyle umumiyetle la'l taşına teşbih edilmektedir. La'l gibi kızıl olan dudak, küçüklüğü bakımından yokluk yani fenâfillahı da sembolize etmektedir (Tarlan, 1998, s. 386). Bu sebeple aşk yolunun yolcuları sevgilinin dudağından gözledikleri yoklukla, bekâbillaha ulaşmayı dilemektedir. Şâkir de sevgilisine la'lden bir kadeh sunup, kesrette bunalmış olan gönlünde vahdeti inşa edip onarmasını dilemektedir. Şarap, kadeh ve ahd ü peyman tenasübüyle şair yine burada da Elest Bezmi'ne telmihte bulunmaktadır. Mutlak sevgilinin dudağının kadehiyle sunulan şarap, viran olmuş olan gönlü yeniden onaracaktır.

Hirmen-i 'aşkdan muhabbet zâdın olsun mürğ-i cân

Âşiyân tut kâfda ey 'ankâ bu cevânı unut

Can kuşu, aşk harmanından muhabbet azığın olsun. Ey Anka, Kaf Dağı'nda yuva tut da bu cevelanı unut.

Can kuşu bütün kuşlardan kendinde alamet bulunduran Anka kuşuna teşbih edilmiştir. İnanışa göre insan nesline zarar vermeye başlayan bu kuş, Hz. Musa'nın duasıyla Kaf Dağı'nın ardına sürülmüştür. Bu sebeple şair, Kaf'ta yuva tutup dolanmayı unutmasını söylemektedir. Fars mitolojisinde Anka, Sîmurg olarak adlandırılmaktadır. Şehnâme'de Sîmurg, sadece ilahî güçlerle donanmış bir yaratık olarak değil, aynı zamanda bütün evrenin sırlarından haberdar olan, zorlukları aşabilen, geleceği gören yeteneklere sahip bir yaratık olarak geçmektedir. Mecazi manada da çoğu zaman gözlerden uzak "insan-i kâmil"i ve "pir"i simgelemektedir (Yıldırım, 2008, s. 419). Tasavvufi manada ise Anka, Vahdet-i Vucûd düşüncesi içerisinde âdem-i mutlak'ı sembolize etmektedir. İbni Arabî, âlemin maddi varlığını hebâ, heyûlâ, Anka olarak adlandırmaktadır. Zira ona göre âlem, Anka gibi ismi olup cismi olmayan yahut ne var ne de yok olandır (Ceylan, 2007, s. 32). Aşk harmanında can kuşunun nasibi muhabbettir. Fuzûlî'nin "Cîfe-i dünyâ değil herkes kimi matlubumuz/ Bir bölük ankâlarız Kâf-ı kanâat beklerüz"(G. 114/3) beytinde kokmuş dünyadan nasibinin Anka gibi kanaat Kaf'ı olduğunu söylemesine karşın Şâkir de can kuşunun nasibine aşk harmanından ancak muhabbet azık olur demektedir.

Gel bu "lâ havfun 'aleyhim" zümresine vâsıl ol

Bezm-i yârâna yetiş ağyâr-ı nâdânı unut

Gel bu "Lâ havfun 'aleyhim"² zümresine ulaş. Dostların meclisine yetiş, cahil ağyarı unut.

Yunus Suresi'nde *Bilin, haberdar olun ki şüphesiz, Allah dostlarına ne korku vardır, ne de mahzun olurlar* (10/62) buyurulduğu gibi Allah dostlarına korku yoktur. Şair, onlara korku yok manasına gelen "lâ havfun 'aleyhim" zümresine ulaş demekle Allah dostu olmayı murat etmektedir. Fuzûlî de yine benzer bir söylemle "Fuzûlî âlem-i kayd içre sen dem urma ışkundan/ Kemâl-i cehl ile da'va-yı irfân eylemek olmaz" (G. 113/7) demekle cahil kimselere aşk sırrının faş edilmemesi gerektiğini söylemektedir. Fuzûlî'nin âlemden alakayı kesmeyenlerin arasında aşktan söz edilmemesi gerektiği zira cehaletin kemal derecesinde olanlar tarafından anlaşılamayacağından yakınmasına karşın; Şâkir, cahil ağyardan kurtulup dost meclisine ulaşılması gerektiğini söylemektedir. Gerçeği göremeyenler, âşığı içinde bulunduğu hâlden dolayı ayıplar, o hâlde hakikati idrak edemeyen cahil ile hiç irfan davasına girilmemelidir. Allah dostu olmaya azmetmiş olan âşık, cahilliğinden dolayı kendisini ayıplayan ağyarı unutup yaratılış gayesi olan aşk meclisine yetişmelidir.

Tâkatim tâk oldu bir dem rahme gel insâfa gel

Geç cefâ-yı cevrden bu nâz-ı 'unvânı unut

Takatim tükendi bir an merhamete, insafa gel. Cevr cefasından geç bu unvan nazını unut.

Sevgili daima âşığına zulmedip sıkıntı vermekte, âşık da aşkının büyüklüğü mukabilinde takat getirmektedir. Burada âşığın takati tükenmiş, sevgiliden merhamet dilenmektedir. Sevgili, maşûklüğün unvanı olan nazı unutup âşığına eziyet etmekten vazgeçmelidir.

² Onlara korku yoktur (Yunus Suresi/62)

Çekmişim yârin berât-ı hüsnün evrâk-ı dile

Oku Şâkir onu gayrı şi‘r u divânı unut

Yârin güzellik beratını gönlümün sayfalarına çekmişim, Şâkir onu oku başka şiiri ve divanı unut.

Berat, bir kimseye herhangi bir imtiyaz verildiğini gösteren belge yahut müsaadedir. Şair, sevgilinin güzellik beratını gönül sayfasına yazmış olduğundan yalnızca onu zikretmektedir. Ondan gayrı bütün şiir ve divanları unutmuştur. İnsan gönlü, en kâmil tecelligâh olmak yönüyle kâinatın sırlarının yazılı olduğu bir levha gibidir. Şâkir, bu sebeple yârin güzellik beratının gönül sayfalarında nakşedilmiş olduğunu söylemektedir. Yine bu söylem de Fuzûlî'nin “Levh-i hâtır sûret-i cânâna kıl âyine-veş/ Anı yâd it her ne kim yâdında var anı unut” (G. 41/6) beytindeki söylemini çağrıştırmaktadır. Fuzûlî'nin hafızasını sevgilisinin suretine ayna yaptığı tablonun benzerini Şâkir, sevgilisinin beratını gönül sayfasına kopyalamakla çizmektedir. Her ikisi de gönlünü sevgiliyle doldurup geri kalan her şeyi unutmaktadır.

3. Gazel

Subhı yok zulmet şebinin fikr-i zulmânı unut

Leyli yok rûz-ı firâkın subh-ı nûrânı unut

Zulmet gecesinin sabahı yok, karanlık fikri unut. Ayrılık gününün gecesi yok, aydınlık sabahı unut.

Allah'ın nurundan yoksun olan karanlık geceyi aydınlatan sabah yoktur. Bu sebeple karanlık gecenin karanlık düşüncesi unutulmalıdır. Aynı şekilde ayrılık sabahının da gecesi yoktur, bu sebeple karanlıktan sonra doğacak nurlu sabah unutulmalıdır. Gece, siyahlığından dolayı sıklıkla saça teşbih edilir, saç da kesreti sembolize etmektedir. Kesret yokluktur, şair sevgiliden ayrı düşen için vahdeti imleyen aydınlık sabah yoktur demekle yolun aşkla yürünmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Benden özge yok sana ey derd-mend bir derd-mend

Hem-dem ol gel bana gayri derd-mendânı unut

Ey dertli, sana benden başka dert ortağı yoktur. Gel bana arkadaş ol başka dertlileri unut.

Dert, sevgiliden sevene geçen katlanması zor hâldir. Aşk yolunda dertli olmak arzu edilen bir durumdur. Bu sebeple Mevlevî kesimlerince “Allah derdini arttırsın” gibi deyimler teşekkül etmiştir. Âşık dertli olmayı göğsünde onurla taşır, aksine bu derdinin azalması hatta yok olması en büyük korkusudur. Nitekim Fuzûlî'nin, Leylâ vü Mecnûn'da çöle düşüp aklını yitirmiş olan Kays'ın yeniden şifa bulması maksadıyla babası tarafından Kâbe'ye götürüldüğü bölümde Mecnûn'un ağzından söylediği münacatta “Yâ Rab bela-yı aşk ile kıl âşına beni/Bir dem bela-yı aşktan kılma cüdâ beni” (LM/1123) demesi de yine bu derdin büyüklüğü nispetinde âşık olunduğu yönündeki inanıştan ileri gelmektedir. Âşık, sevgilisinin derdiyle hâlden hâle girerken tahammül edemediği şey de şüphesiz ağıyardır. Âşık-ı sadık kendisidir, sevgilinin diğer dertlilerin derdine itibar etmeyip unutması gerekmektedir.

Bende ol ‘aşka şehâ geç kandan al bâkî ‘ays
Mülk ü mâlı hânumânı kasr u evyânı unut

Ey şah, aşka köle ol kandan geçip baki olan içkiyi al. Malı, mülkü, evi, barkı, köşkü, kasrı unut.

Kan, canı yaşatan maddedir. İnsanın madde olmaktan çıkıp yükselmesi gerekmektedir. Buradaki kan, Fuzulî'nin “Bâliğ oldun gel rahimden içtüğün kanı unut” mısraında çizilmiş olan tabloyu çağrıştırmaktadır. Kişinin henüz var olmadan önce beslendiği kandan, yani selamette olduğu yerden geçmesi onu kemâl derecesine götüren bir merhaledir. Kan/kırmızı renk ve içmek sözcükleri şarabı sembolize etmektedir. İnsanın selamette olduğu yerde içtiği şarapla Elest Bezm’indeki akit şarabına telmih yapılmaktadır. Şair, devamında aşka köle olmakla bu kandan geçip baki içkiye ulaşabileceğini söylemekle devir nazariyesindeki “huruç” kavısına gönderme yapmaktadır. Yani âşık, sevgiliye kavuşabilmek için başlangıçta içtiği şarabın etkisiyle sekr hâliyle malı, mülkü, köşkü velhasıl dünyanın geçiciliğine aldanmayı bırakıp ancak baki olan içkiyle menziline varabilecektir. Dünya yükünden kurtulmakla fenâfillaha eren âşık, baki içkinin etkisiyle de bekâbillah mertebesine ulaşır, Mutlak Sevgiliye kavuşacaktır. Sûfiler, sekr öncesi başlayan tecelli hâlleri için zevk (tatma), şürb (içme) ve “reyy” (kanma) tabirlerini kullanmaktadır. Zevk hâliyle başlayan sekr, şürb ile kemal derecesine ulaşmakta, daha sonra Hakk’a vuslatı sembolize eden rey ile sahv haline geçilmektedir (Kartal, 2009, s. 334). Şâkir’in baki olana varabilmek için fani olandan geçilmesi gerektiği söylemi yine Fuzûlî'nin “Gör ganîmet fakr mülkünde gedâlık şivesin/ İ’tibâr ü mansıb ü der-gâh-i sultânı unut” (G.41/4) beytindeki söylemini çağrıştırmaktadır.

Her şehîd-i ‘aşka bin dil ile şâhid Kerbelâ
Yas u mâtem devridir dehr özge devrânı unut

Kerbela, her aşk şehidine bin gönül ile şahit. Yas ve matem devridir dünya, başka bir devranı unut.

Kerbela, Hz. Hüseyin ile beraberindeki yetmiş yakın kişinin 10 Muharrem’de Emevîler tarafından şehit edilmesi olayıdır. Kerbela toprağı bu hâliyle aşk şehitleri yani ehl-i beytin şehadetlerine bin gönülle şahit olmuştur. Bu zaman matem zamanıdır. Bu hadiseden sonra dünyada başka bir devranın sürülebileceği unutulmalıdır. Fuzûlî de Hadikatu’s-sü’eda’da benzer bir söylemle “Ga’ib oldı kim ki cüllâb-ı şehâdet âlemin/ Âlem-i gayb eyledi devrân şehâdet âlemin” devranın şehitlik dünyasını gayb âlemine dönüştürdüğüne işaret etmektedir.

Kerbela, Şâkir’in çokça işlemiş olduğu bir temadır. Onun mütekerrir muhammesindeki “Verir cân Kerbelâ-yı ‘aşkda bulup teşne ‘uşşâkın /Kıl ihsân bahrini rûh-ı şehîdâna revân ey gül” sözleri ve yine İmam Hüseyin için mersiye başlıklı kasidesindeki “Kerbela zikri bir âteşdir dil ü cân yandırır / Hiç yok bu kıssa-i sûzana pâyân yâ Hüseyin” sözleri Şâkir’in Kerbelâ üzerine söylemiş olduğu içli manzumelerine örnek olarak gösterilebilir. Yine Fuzûlî de Kerbelâ hadisesini sıklıkla işlemiş olan şairlerdendir. Onun Farsça dibacesinin sonunda yer alan “Kerbela toprağı makamım olduğu için Fuzûlî nazmım nereye varırsa ona hürmet yerinde olur; bu kölenin şiiri toprak, fakat Kerbela toprağıdır”

(Kılıç, 2021, s. 17) sözleri Fuzûlî'nin Kerbelâ coğrafyası ve hadisesine verdiği önemi ortaya koymaktadır.

Rûy-ı dildâre bakıp cân çeşmin pür-nûr kıl
Mâh-ı tâbânı unut şems-i dirahşânı unut
Sevgilinin yüzüne bakıp can gözümü nurlu kıl. Parlak Ay'ı, ışıldayan Güneş'i unut.

Burada sevgiliden murat Allah'tır. Kâinata yaratılmış olan her şey gibi parlak Ay da ışıldayan Güneş de Allah'ın "kün" emrini verdiği nurdan bir zerredir. Bu yönüyle hikmet nazarıyla bakılan her zerrede sevgilinin yüzü görülecektir. Ancak Tur Dağı'nda Hz. Musa'nın Allah ile olan diyalogundan da anlaşılacağı üzere-Hz. Musa Rabb'ı görmek ister ancak Rabb buna dayanamayacağını söyleyerek reddeder. Hz. Musa'nın ısrarı üzerine Rabb dağa tecelli eder ve dağ buna dayanamayıp parçalanır- (Zavotçu, 2006, s. 348). Allah'ın tecellisiyle dağın zerrelerine ayrıldığı nuruna insan dayanamayacaktır. Dolayısıyla O'nun nurundan can gözünün nurla doldurmak yalnızca tecelligâhlar vasıtasıyla olabilecektir. Tasavvufta yüz, en kâmil tecelligâh olan mahz-ı tecelliyât'tır. Bu sebeple sevgilinin –tecelli ettiği- yüzüne bakanın gözü nurla dolacaktır.

Uçdu bülbül geçdi gül gitdi bahârın mevsim
Gülşene bâd-ı hazân erdi gülistânı unut
Bülbül uçtu, gül ve baharın mevsimi gitti. Gül bahçesine hazan rüzgârı erdi, gülistanı unut.

Gül ve bülbül, İslâmî edebiyatta âşık ile maşûkun en yaygın sembollerindendir. Bağ, bahçeyi, baharı ve sevgiliyi sembolize eden gül, aynı zamanda Peygamber Efendimizi ve vahdeti de remzetmektedir. Gülün solması, baharın bitimi ve hazanın gelişine delalet etmektedir. Gül bahçesine hazan rüzgârı girince artık bahar unutulmalıdır. Buradaki bahar ve sonbaharla Fuzûlî'nin "Viridi rihletden haber mûy-ı sefid ü rûy-ı zerd /Çihre-yi handânı vü zülf-i perişânı unut" (G. 41/2) beytindeki söylemine yakın bir söylemle insan ömrünün başı ve sonu imlenmektedir. Fuzûlî'nin insan portresiyle çizmiş olduğu tabloyu Şâkir, bahçe metaforuyla çizmiştir. Ölümün karşısına baharın sonunu getirecek olan hazan rüzgârının, sararmış yüzün yerine solan gülün, yüzün üstüne düşen ak saçın yerine –güle/yüze âşık-bülbülün, gülen yüz ve dağınık saçların yerine de gül bahçesinin konmuş olduğu beyitte sözcüklerin çağrışım alanı neredeyse aynıdır.

Ağzın açdırma gurâbın gül sözün bülbül den al
'Aşk dersin oku Şâkir gayr ders-hâmı unut
Karganın ağzını açma gülün haberini bülbül den al. Şâkir, aşk dersini oku başka ders okutmanı unut.

Gül bahçesinde bülbülün rakibi kargadır. Bülbülün aksine çirkin ötüştü olan karga, inanişe göre gaipten kötü haber vermektedir. Karga bu yönüyle ayrılık ve kederi de sembolize etmektedir. Şair bu sebeple karganın ağzından gül bahsinin yapılmamasını, arabozucu rakibin âşık ile maşûkun arasına girmemesini, gül bahsinin ancak bülbüle yaraştığını söylemektedir. Bülbül, aşk şehidi olmak yönüyle âşıklığın prototipidir. Bu sebeple şair, bu dersi ancak ondan

okuyabileceğini, aşk dışında her şeyin boş olduğunu ve hakikate giden yolda sadece ayak bağı olduğundan unutulması gerektiğini söylemektedir. Yine benzer bir söylemle Fuzûlî de “Levh-i hâtır sûret-i cânâna kıl âyine-ves/ Anı yâd it her ne kim yâdında var anı unut” (G. 41/6) demekle akıl ve gönül levhasının yalnızca sevgilinin suretine ayna kılınmasını ve geriye kalan her şeyin unutulmasını söylemektedir.

SONUÇ

Ayıntâblı Şâkir, XIX. yüzyıl taşra şairlerindedir. Bu dönemde klasik edebiyat kan kaybetmiş, yerini büyük ölçüde batı tesirindeki edebi formlar ve muhtevalara bırakmıştır. Böyle bir dönemde yaşamış olan Ayıntâblı Şâkir, divanını oluştururken klasik edebiyat geleneklerine bağlı kalmaya gayret etmiştir. Ancak klasik edebiyat geleneğinin çözülmeye başladığı bu yüzyıl şairlerinin birçoğunda olduğu gibi Şâkir’in üslubu da –klasik döneme nispeten- daha yalındır. Nedim ile kemal derecesine ulaşan mahallileşme akımının etkisiyle klasik şiirin soyut dünyasının dışına çıkılarak, şiirde yereli ortaya koyma anlayışı neticesinde klasik şiirin mazmun ve hayal sistemi yeniden şekillenmiştir. Yine Nâbî ile birlikte yaygınlaşan şiire hikmet yerleştirme neticesinde ise şairler yoğun bir anlatım yerine daha yalın bir üslup tercih etmeye başlamışlardır. Klasik edebiyatın başında olduğu gibi sonunda da şairler tasavvufa yönelmiş, feleğin seyriyle sevgiliden ayrı düşen âşıkların sitemleri, yerini kötü gidişattan yakınıp huzuru tasavvufta arayan salıklere bırakmıştır. Bu yüzyıl şairlerinin hemen hepsi bir tarikata mensup olup şiirlerinde de tarikatlarının propagandasını yapmaktadır. Muasır olan diğer şairler gibi Ayıntâblı Şâkir Efendi de yaşadığı dönemin buhranlarını ve tasavvufi düşüncesini şiirlerine taşımıştır.

Şâkir Divanı’nın baskın muhtevası tasavvuftur. Divandaki tasavvufî söylemler, girift yapıdaki, mananın kat kat örtüldüğü tasavvufî remizlere nispetle daha sade ve anlaşılırdır. Şâkir Divanı’nda Fuzûlî’nin etkileri hemen ilk bakışta göze çarpmaktadır. Umumiyetle son dönemde kullanılan redifleri tercih etmiş olan şair, klasik şiirin zirve şairlerinden olan Fuzûlî’nin kullanmış olduğu “-ey- gül”, “unut”, “peydâ” gibi rediflere de kayıtsız kalmamıştır. Tarafımızca Ayıntâblı Muhammed Şâkir’in ayrıntılı bir inceleme ve nesre çeviriyle basıma hazırlanmış olan Divanı, bu çalışma için ana kaynak teşkil etmektedir. Şairin hayatı ve divan tanıtımı bölümleri, mezkûr eserden yola çıkarak ortaya konmaya çalışılmıştır. Devamında ise divanda büyük ölçüde sezilen Fuzûlî etkisi, “unut” redifli üç gazel bağlamında değerlendirilmiş, müşterek söylemler tespit edilmiştir.

KAYNAKLAR

Açar, Z. (2023). *Ayıntâblı Muhammed Şâkir Enîsü’l –Uşşâk (İnceleme-Nesre Çeviri-Dizin)*. Gaziantep: Gazikültür A.Ş. Yayınları.

Atar, F. (2006). “*Nâfile*”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 32, 290-292.

Cebecioğlu, E. (2014). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: OTTO Yayınları.

-
- Ceylan, Ö. (2007). *Kuşlar Dîvânı Osmanlı Şiir Kuşları*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Fuzûlî (2014). *Fuzûlî Türkçe Divan* (Haz. İsmail Parlatır). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Fuzûlî (2016). *Leylâ vü Mecnûn* (Haz. Hüseyin Ayan). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Fuzûlî (1987). *Hadikatü's-Süeda* (Haz. Şeyma Güngör), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kartal, A. (2009). “*Sekr*”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 36, 334-335.
- Kılıç, A. (2021). *Fuzûlî Dîvânı (İnceleme-Tenkitleli Metin)*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu.
- İsen, M. (2000). “*Klasik Şiirin Merkezi Olarak İstanbul*”, Bilig, Sayı: 13, s.s. 1-8.
- Onay, A. T. (2016). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü* (haz. Cemal Kurnaz). Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1998). *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Ankara: Akça Yayınları.
- Yıldırım, N. (2008). *Fars Mitolojisi Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Zavotçu, G. (2006). *Divan Edebiyatı Kişiler -Kişilikler Sözlüğü*. Ankara: Aydın Kitabevi.

GAZİANTEP YÖRESİ ALEVİ BEKTAŞI ZÜMRELERİN TÜRBE VE ZİYARET YERLERİNİN TESPİTİ*

İskender Korkmaz**

ÖZET

Türklerin Anadolu'yu fethiyle birlikte birçok Türkmen grubu Anadolu içlerine yerleşmiş ve söz konusu topluluklar kendine has bir kültür ve medeniyet inşa etmiştir. Anadolu coğrafyasında konumu itibariyle birçok göç yolunun birleştiği önemli bir noktada yer alan Gaziantep, bu stratejik önem sayesinde birçok Türkmen grubunun göç etmesine ve yerleşmesine imkân sağlamıştır. Söz konusu Türkmen grupları arasında ciddi oranda yer alan Alevi Bektaşî zümreler, Gaziantep bölgesine yerleşmiş ve burada kendi inanç daireleri özelinde bir kültür meydana getirmiştir. Türk İslam dairesinde birçok kıymetli şahsiyetler ve inanç önderleri yetiştiren Alevi Bektaşî zümreler, söz konusu şahsiyetlerin anısına çeşitli türbe ve ziyaretler inşa etmiştir. Bu bağlamda makalede Gaziantep yöresinde bulunan Alevi Bektaşî zümrelerin türbe ve ziyaretleri tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Alevi, Bektaşî, Gaziantep, Türbe, Ziyaret

IDENTIFICATION OF TOMBS AND VISIT PLACES OF ALEVİ BEKTASHİ COMMUNITIES IN GAZİANTEP REGION

ABSTRACT

With the Turk's conquest of Anatolia, many Turkmen groups settled in Anatolia and these communities built a unique culture and civilization. Gaziantep, which is located at an important point where many migration routes meet due to its location in the Anatolian geography, has enabled many Turkmen groups to migrate and settle thanks to this strategic importance. Alevi Bektashi groups, which are significantly among the Turkmen groups in question, settled in the Gaziantep region and created a culture specific to their own belief circles. The Alevi Bektashi groups, who raised many valuable personalities and faith leaders in the Turkish-Islamic circle, built various mausoleums and visits in memory of these personalities. In this context, in the article, the tombs and visits of the Alevi Bektashi groups in the Gaziantep region were determined.

Keywords: Alevi, Bektashi, Gaziantep, Tomb, Visit

* Bu çalışma "Gaziantep Alevi Kültürü ve İmam Musa Kazım Ocağı" adlı tezden üretilmiştir.

** Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Hacı Bektaş Veli Araştırma ve Uygulama Enstitüsü, iskenderkorkmaz@nevsehir.edu.tr, ODRIC ID: 0000 0003 3270 681X

GİRİŞ

Ziyaret sözcüğü çeşitli sözlüklerde “birini görmeye, biriyle görüşmeye gitme, görüşme” anlamında kullanılmaktadır. Arapça bir kelime olan ziyaret sözcüğü zevr kökünden gelmekte olup hem ziyaret etmeyi hem de ziyaret edeni kapsamaktadır. Züver ve mezar ise bir kimseyi görmeye gitmekle birlikte ziyaret edilen yer olarak kullanılmaktadır. (Kandemir, 2009:496). Türbe ise “Genellikle büyük bir kimsenin gömülü olduğu, ziyaretgâh haline getirilen mezar, ziyaret edilen mezar” anlamında kullanılmaktadır (Türkçe Sözlük 2009:2240).

İslamiyet’in ilk yıllarında kabir ziyaretleri yasaklanmıştır. Çünkü o dönemde insanlar eski Cahiliye dönemi alışkanlıklarını bırakamadıkları için mezar başında vücutlarını parçalıyor, elbiselerini parçalıyor ve Allah’ı inkâr eden cümleler kullanıyordu. Bu türden eski alışkanlıkların tekrar etmemesi ve İslam’a aykırı tutum ve davranışlar sergilenmemesi için kabir ziyaretleri belli bir süre yasaklanmıştır. Sonraki zamanlarda Hz. Peygamber kabir ziyaretlerinin dünya hırsını azaltması, ölümü ve ahireti hatırlatması sebebiyle serbest bırakılmıştır (Öztürk, 2004:143).

Türklerde ise kabir ziyaretleri her daim varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Türkler için ata kutsal sayılmaktadır. Bu nedenle çeşitli kabir ziyaretleriyle ata ruhuna çeşitli sunaklar verilmektedir. Bu sunakların temel sebebi ata ruhunun kutsal olması ve ata ruhunun varlığı ata öldükten sonra bile geride kalan topluğa huzur ve bereket getirmesinden kaynaklanmaktadır. Türkler, İslam dairesine girdikten sonra söz konusu ata, İslami gelenekler çerçevesinde veli, eren, evliya, ermiş, abit, zahit, hacı, âlim, sofı, seyit, gazi, mübarek, pir, dede, baba ve abdal tipine evrilmiş, ataların mekânları ise yatır, türbe, kümbet, tekke, ziyaret, dede mezarı gibi yapılara dönüşmüştür (Günay, 2003:7).

Anadolu’nun birçok yerinde türbe, yatır, kümbet gibi yapılar çalışmaya konu olan Gaziantep ilinde de yoğun bir şekilde yer almaktadır. Doğu ve Batı ekseninde önemli bir şehir merkezi olarak yer alan Gaziantep tarih boyunca stratejik bir yere sahip olmuştur. İpek yolu ticaretinin önemli bir kenti vazifesini gören Gaziantep gerek Selçuklular gerekse Memlûklular ve Osmanlılar döneminde Halep’ten sonra bölgesinde ikinci büyük kent olarak yerini almıştır. Bu özeliğinden dolayı birçok göç alan Gaziantep bilim, iktisat ve ticaret bakımından önemli bir merkez görevi görmektedir. Tarihte söz konusu bilimsel, kültürel ve iktisadi zenginliğinden ötürü Gaziantep “Küçük Buhara” olarak anılmıştır (Yakar, 2007:76).

Gaziantep yukarıda bahsedilen özelliğinden dolayı birçok Alevi inancına mensup Türkmen gruplarının yöreye göç ettiği görülmektedir. Günümüzde Gaziantep bölgesinde İmam Musa Kazım Ocağı, Dede Kargın Ocağı, Gözü Kızıl Ocağı, Sarı İsmail Ocağı, Kızıl Deli Ocağı, Kabak Abdal Ocağı, Kolu Açık Hacım Sultan Ocağı, Baba Mansur Ocağı, Baba Kaygusuz Ocağı, Ağuçen Ocağı ve Hacı Emirli Ocağı dede ve talip topluluklarının olduğu tespit edilmiştir. Şehir merkezinde ise çeşitli Bektaşî topluluklarının varlığı bilinmektedir. Söz konusu bu topluluklar çeşitli dönemlerde inanç önderlerinin kerametleri ya da vefatıyla birlikte keramet gösterdikleri yeri ya da vefat ettikleri alanı kutsayarak ziyaret yeri ve türbeye dönüştürmüşlerdir.

Bu bağlamda Gaziantep yöresinde Alevi ocağına mensup zümrelerin ata kültü inanç merkezli 21 adet türbe ve ziyaret yeri tespit edilmiştir. Bu ziyaret yerleri Gaziantep merkez ilçe Şahinbey, Şehitkâmil olmak üzere Yavuzeli, Araban, İslâhiye ve Nurdağı ilçelerinde bulunmaktadır. Söz konusu ziyaretler, sözlü ve yazılı kaynaklardan yararlanılarak kaydedilmiştir.

1. Aydın Baba

Aydın Baba türbesi, Gaziantep'in Şahinbey ilçesinin Aydınbaba mahallesinde bulunmaktadır. Söz konusu türbe, 1970'e kadar bir ilkokulun avlusunda bir mağara içindeyken yaklaşık 50 yıl önce türbenin bulunduğu mekân, özel mülkiyete ait olduğu için türbenin üzerine bina inşa edilmiştir. Fakat binanın bodrum katında türbe korunmaktadır.

(Fotoğraf-1: Aydın Baba Türbesi)

Türbede makamı bulunan Aydın Baba, Hacı Bektaş Veli'nin kandillerini yakmakla görevli çerağcısı olarak bilinmektedir. Mürşidinin ölümüyle birlikte Gaziantep'e göç etmiştir. Güzelbey'in görüşüne göre; Aydın Baba Tekkesi uzun yıllar boyunca Bektaşî tarikatına bağlı bir tekke olarak hizmet vermiştir. Özellikle Erenköy Şahkolü dergâhında post ve divan sahibi Hilmi Dede'nin halifelerinden olan İlhami Baba'nın 1800'lü yılların sonunda Gaziantep'e gelerek Aydın Baba tekkesinde uzun müddet oturup hizmet verdiği bilinmektedir (Güzelbey, 1964:99-101).

Aydın Baba Türbesi 2017'den sonra restore edilmiştir. Günümüzde bu ziyaret yeri sadece Cuma günleri genellikle kadınlar tarafından ziyaret edilmektedir.

2. Balıklı Göl

Balıklı Göl, Gaziantep'in Yavuzeli ilçesinin Yarımca köyünde bulunmaktadır. İlçe merkezine 14 km uzaklıktadır. Köyün güney tarafına düşmektedir. Balıklı Göl, yaklaşık 30 metre uzunluğunda olup 10 metre genişliğindedir. Çevresinde ağaçlar olan gölün, yakınında ise bir dilek ağacı bulunmaktadır. Söz konusu mekâna ziyaret çoğunlukla Çepni Alevileri tarafından gerçekleştirilmektedir. Fakat Sünni halk tarafından da benimsendiği için bütün yöre halkı tarafından ortak bir ziyaret olarak kabul görmektedir.

Balıklı Göl ziyareti, Mayıs ayının ikinci haftasında yapılmaktadır. Fakat Sünni gruplar belirli bir tarihe bakılmaksızın yılın her döneminde ziyarete gitmektedir. Söz konusu ziyaret yerinde kurban kesildiği, tütsü yakıldığı ve dilek ağacına çeşitli bezler bağlanarak dilekler dilendiği tespit edilmiştir. Gölde bulunan suyun başa sürüldüğünde birçok ağrıya iyi geldiği bilinmektedir.¹ Bu bakımdan ziyaret yerinin sağaltma işlevi de bulunmaktadır. Ziyaret yerinde bulunan gölde irili ufaklı birçok balık vardır. Yöre halkı tarafından bu balıkların gölün içinde kendiliğinden meydana geldiğine inanılmaktadır. Kaynak kişi, göl suyunun bir zamanlar Temmuz ayında kurduğunu, gölün içinde hiçbir balık kalmadığını fakat Ekim ayında yağmurun yağmasıyla birlikte balıkların tekrar çoğaldığını ifade etmektedir (KK-1).

(Fotoğraf-2: Yarımca Balıklı Göl Ziyaret Yeri)

Söz konusu ziyaret yerinin zaman oluştuğuna dair kesin bir tarih yoktur. Fakat yöre halkı buranın Urfa'daki Balıklı Göl ile aynı zamanda oluştuğunu belirtir (KK-1). Anlatıya göre; Hz. İbrahim ateşe atıldığında İbrahim'i yakan odunların bir parçası da Yarımca'daki bu göle düşmüştür. Bunun sonucunda gölde balıklar çoğalmaya başlamıştır. Bu bakımdan buradaki balıklar kutsal kabul edilmekle beraber söz konusu balıkları yiyenlerin de başlarına

¹ Söz konusu kutsal mekanlarda yapılan halk hekimliği uygulamaları için bkz. Avcı (2018).

bir musibet geldiği söylenmektedir (KK-2). Konuyla ilgili olarak yöre halkı şu anlatıyı aktarmaktadır: “Zamanında buraya bir asker gelmişti. Bu gölün içindeki balıkları görünce siz bunları neden yemiyorsunuz diye sordu. Biz ise bu balıkların kutsal olduğunu Urfa’daki balıklar gibi dokunulmaz olduğunu söyledik. Fakat o bizi dinlemedi, bir de alay etti. Bu kadar balık olur da yememek olur mu dedi. Biz ne yaptık, ne ettiyse bu komutana mani olmadık. Bu iki tane büyük balığı yakaladı eve götürdü. Evde bu balıkları oturmuş yemiş. Sonra bir haber duyduk ki komutan ölmüş, oduna dönüşmüş (KK2). Bahsi geçen anlatıdan dolayı saygı duyulup balıklarına dokunulmamaktadır.

3. Çıralık

Çıralık ziyareti, Gaziantep’in Yavuzeli ilçesine bağlı Sarılar köyünde bulunmaktadır. Bu ziyaret yerine ziyaretler her yıl Mayıs ayının ikinci haftası düzenlenmektedir. Söz konusu mekâna 2000’li yıllara kadar sadece Sarılar köyünde bulunan Dede Karkın Ocağı talipleri katıldığı bilinirken günümüzde ise Gaziantep Çepnilerinin birçoğu ziyaret etmektedir.

Çepni Alevilerinin ziyarete gittiği birçok kutsal mekânda bir dede veya baba gibi kutsal kişilerin mezarına rastlanırken Çıralık ziyaretinde kutsal bir kişiye ait mezar bulunmamaktadır. Çıralık konumu itibariyle Sarılar köyüne yaklaşık iki kilometre uzaklıkta bir tepelikte yer almaktadır. Onu diğer dağ ve ormandan ayıran özelliği dedelerin orada keramet göstermesi ve yöre halkı tarafından anlatılan anlatılarla kutsanmasıdır. Çıralık isminin kutsal mekâna ad olarak verilmesinde çeşitli anlatılar bulunmaktadır. Bu anlatıların birisinde Dede Karkın Dedelerinin, Sarılar’da bulunan taliplerinin yıllık görgülerini görmek için söz konusu mekâna geldikleri ve burada Çıralık alınması sebebiyle Çıralık² olarak adlandırıldığı bilinmektedir (Gültekin, 2014:78).

(Fotograf-3: Çıralık Ziyareti)

² Alevi inanç sisteminde dedelerin hizmet karşılığında aldığı Hakkullah ya da Hak lokması diye adlandırılan kavram yörede Çıralık olarak bilinmektedir.

4. Hacı Koreş Türbesi

Hacı Koreş Türbesi ve ziyaret yeri Gaziantep'in Yavuzeli ilçesine bağlı olan Bülbül köyü mevkiinde bulunmaktadır. Türbe ve ziyaret yeri yerleşim alanlarına uzak, geniş bir mezarlığın içinde yer almaktadır. Mezarlık içinde bulunan türbeyi, diğer mezarlardan ayırmak için türbenin etrafı duvarla örülmüştür. Türbenin bahçe giriş kapısından sonra Hacı Koreş'in makamı bulunmaktadır. Makamının bulunduğu türbenin giriş kapısı dar ve alçaktır. Türbenin ana yapısı yöreye özgü taşlarla inşa edilmiştir. Yaklaşık üç metre genişliğinde ve uzunluğunda kare biçiminde ana gövdeden oluşmaktadır. Ana gövdenin üzerinde kubbe bulunmaktadır. Türbenin içinde Hacı Koreş'in mezara vardır. Türbenin ana gövdesi beyaz kesme taş kubbesi ise yeşildir. Türbe giriş kapısının sol tarafında üç tane ocak bulunmaktadır (Korkmaz, 2021:199).

Geleneksel bir yapı arz eden türbe, zamanla tahrip olmuş, yöre halkı tahrip olan yerleri tekrar onarmaya çalışsa da geleneksel dokuyu bozmuştur.³ Yalçın ve Yılmaz, Hacı Koreş türbesi ile Seyyid Mahmut Hayrani türbesinin birbirine benzediğini belirtmekle birlikte yapılan düzenlemelerle türbenin otantik yapısının bozulduğunu ifade etmektedirler (Yalçın ve Yılmaz, 2017:105). Türbe çevresinde çeşitli mezarlar olmakla birlikte mezar taşları hâlâ özgün yapısını korumaktadır.

(Fotoğraf-4: Hacı Koreş Türbesi)

³ 2013'de yaptığımız alan araştırmasında gözlemlediğimiz Hacı Koreş ve Seydi Koreş türbeleri, 2017 yılında Gaziantep Büyükşehir Belediyesi tarafından restore edilerek farklı bir hüviyet kazanmıştır.

5. İbrahim Çelebi Türbesi

İbrahim Çelebi ziyareti Gaziantep'in Yavuzeli ilçesinin Göçmez (Milelis) köyü yakınında bulunmaktadır. İlçe merkezine 20 km uzaklıktadır. Türbe ve ziyaret yeri Rumkale yolu üzerinde olup Rumkale'ye giden yolun sol tarafına düşmektedir. Bu türbe içinde birçok mezar bulunmaktadır. Yer olarak bir höyüğün üzerine kurulmuştur. Türbeye İbrahim Çelebi dışında Karababa türbesi de denilmektedir. Karababa ismi oğlu Kara Ali'den gelmektedir. Fakat oraya ilk gömülen kişi İbrahim Çelebi olduğu için onun ismi verilmiştir (KK-3). Burada makamı olan kişiler İmam Musa Kazım Ocağı dedelerindedir.

(Fotoğraf-5: İbrahim Çelebi Türbesi)

Türbe çevresinde koyun kesim alanı ve bir ocak bulunmaktadır. Türbede tıglanan koyunlar söz konusu yerlerde pişirilerek ziyarete gelenlere lokma olarak sunulmaktadır. Söz konusu mekân, Mayıs ayının ikinci haftasında ziyaret edilmektedir.

6. İbrahim Sani Türbesi

Türbe yaklaşık 1500 m² genişliğinde bir tepe yamacına kuruludur. Türbe girişinde bir çınar ağacı bulunmaktadır. Eskiden bu çınar ağacının ortasının delik olduğunu ifade eden yöre halkı, tıpkı Hacı Bektaş'ta bulunan Delikli Taş'ta yapılan pratiklerin burada da uygulandığını ifade etmektedir. Sonraki zamanlarda söz konusu uygulama batıl olarak görüldüğü için çınar ağacının gövdesi dolgu ile doldurulmuştur. Çınar ağacından başka türbe avlusunda dut ve badem ağaçları yer almaktadır. Yöre halkı bu iki ağacı da kutsal ağaç olarak kabul etmektedir. İbrahim Sani'nin makamı bir mezarlık içinde bulunmaktadır. Zaman içinde türbe haline dönüştürülmüştür. Türbe yaklaşık 8 m² 'dir. Diğer türbelere kıyasla sadece ana gövdeden ibarettir.

(Fotoğraf-6: İbrahim Sani Türbesi)

Türbe ve ziyaret yeri Gaziantep ilinin İslâhiye ilçesinin 3 km batısında Çerçiler köyünde bulunmaktadır. Yöre halkı türbeyi İbrahim Sani, İbrahim Baba veya Bölükbaşı olarak adlandırmaktadır. Çerçiler köyü Sünni olup türbenin hizmetlerini Kabaklar köyünde bulunan Hacı Emirli Ocağı mensupları yapmaktadır (KK-4).

7. Kara Baba Ziyareti (Araban)

Gaziantep ilinin Araban ilçesine bağlı Karababa köyünde bulunmaktadır. Kara Baba ziyareti bir avlu içinde mezardan ibarettir. Yöre halkına göre Kara Baba vaktiyle köyde çobanlık yaparmış. Gerek davranışları gerekse inancıyla halka örnek bir kişi olarak bilinirmiş. Vefatında sonra köyün içine defnedilmiş ve etrafı çevrilerek türbe yapılmıştır.

Günümüzde söz konusu ziyaret yerine mayın ayının ikinci haftasında Ağuichen Ocağı taliplerinin gittiği tespit edilmiştir. Türbe etrafında kurban, çerağ ve bez bağlama ritüelleri gerçekleştirilmektedir.

(Fotoğraf-7: Kara Baba Türbesi)

8. Kara Baba Ziyareti (Yavuzeli)

Gaziantep ilinin Yavuzeli ilçesine bağlı Kuzuyatağı köyünde bulunmaktadır. Ziyaret yeri köy meydanında olup bir mezarlık içinde yer almaktadır. Söz konusu mekâna zarar gelmesini önlemek için çevresi duvarla kapatılmıştır. Kara Baba olarak bilinen zat sahâbelerden birisi olduğu bilinmekle beraber kişiliği hakkında kesin bilgi bulunmamaktadır.

Kara Baba Türbesi geleneksel türbe yapısı özelliğiyle karşımıza çıkmaktadır. Ana gövde ve bir kubbeden oluşmaktadır. Türbe içerisinde bir büyük bir küçük mezar bulunmaktadır. Yöre halkı bu mekâna mayıs ayının ikinci haftasında ziyaret gerçekleştirmektedir. Söz konusu ziyaret yerinde kurban kesilip ziyaretçiler tarafından çerağ uyandırılarak çeşitli dilekler dilenmektedir.

(Fotoğraf-8: Karababa Türbesi)

9. Kolu Açık Ziyareti

Gaziantep ilinin Araban ilçesine bağlı Başpınar köyünde bulunmaktadır. Yüksek bir tepede yer alan ziyaret yeri yörede Koluka olarak adlandırılmaktadır. Ziyaret yerinde Kolu Açık adında bir zatın mezarı bulunmaktadır. Tarihi kişiliği hakkında yöre halkının bilgisi bulunmamaktadır. Türbe etrafı 2000’li yılların başında geniş bir alana sahip olduğu ve burada çeşitli cemlerin yapıldığı ifade edilmektedir. Sonraki dönemlerde bu alana çeşitli mezarların yapılmasıyla birlikte bu alan ortadan kalmış mezarlık haline dönüşmüştür.

Anlatıya göre Kolu Açık’ın karşı dağda türbesi bulunan bir zat ile birbirlerine taş atarlarmış. Bu atılan taşların bir tanesi köyün içinde bulunmaktadır (KK-5). Söz konusu taş köy halkı tarafında çitlerle çevrilerek koruma altına alınmıştır.

(Fotoğraf-9 Kolu Açık Türbesi)

10. Köse Baba Ziyareti

Gaziantep ilinin Araban ilçesine bağlı Hasanoğlu köyünde bulunmaktadır. Yörede Dede Garkın Ocağı talipleri ikamet etmektedir. Köse Baba’nın kim olduğuna dair yöre halkının bilgisi bulunmamaktadır. Yaklaşık iki yüz yıldır söz konusu mekâna ziyarete gittiklerini belirtmektedir (KK-6). Köse Baba’nın makamı bir mezarlık içinde yer almaktadır. Türbe bir odadan oluşmaktadır çevresinde çeşitli mezarlar ve yaşlı ağaçlar bulunmaktadır.

Türbeye mayıs ayının ikinci haftasında ziyaret gerçekleştirilmektedir. Söz konusu mekânda kurban, bez bağlama ve çerağ uyandırma gibi ritüeller gerçekleştirilmektedir.

(Fotoğraf-10: Köse Baba Türbesi)

11. Kurban Baba Türbesi

Gaziantep ilinin Şahinbey ilçesi Kurban Baba mahallesinde bulunmaktadır. Kurban Baba, Hacı Bektaş Veli'nin müridi ve Hacı Bektaş Dergâhının kurbancısı olarak bilinmektedir. Hacı Bektaş Veli'nin vefatıyla birlikte Gaziantep'e yerleşmiş ve burada vefat etmiştir. Mezarının bulunduğu yer Kurban Baba tepesi olarak adlandırılmıştır. Söz konusu tepede Gaziantep'te bulunan Hacı Baba tepesinden sonra halk arasında çokça kaynaklarda zikredilen bir yerdir. Evliya Çelebi Gaziantep'in "Kıble tarafında Kurban Baba" türbesi olduğunu söylemektedir (Kahraman, 2011:385). Kurban Baba türbesinin olduğu yerde Kurban Baba zaviyesi de bulunmaktadır. Uzun yıllar boyunca zaviye olarak hizmet veren yer, 29 Safer 948/24 Haziran 1541 tarihli kayıta Kara Abdal Zaviyesine bağlı olduğu bilinmektedir. (Çakır, 2010:62). Kazâ-i Ayıntâb. (H.1284) eserinde Gaziantep'in kıble tarafında olan dağın tepesinde Kurban Baba'nın mezarı olduğu kayıtlara geçmektedir (Yıldırım, 2010:81).

(Fotoğraf-11: Kurban Baba Türbesi)

12. Küllü Kışla Ziyareti

Gaziantep ilinin Araban ilçesine bağlı Hasanoğlu köyünde bulunmaktadır. Yörede Dede Garkın Ocağı talipleri ikamet etmektedir. Küllü Kışla ziyaretinin ne zaman oluştuğuna dair yöre halkının bilgisi bulunmamaktadır. Köse Baba'nın Küllü Kışla mevkinde çerağ topladığı için yöre halkı bu mekânı kutsal olarak kabul etmiştir (KK-7). Söz konusu alanda herhangi bir türbe veya mezar bulunmamaktadır. Yöre halkı yıllık ziyaretini Köse Baba Türbesinde gerçekleştirmektedir. Bu ziyaret yerinde ise tavuk, horoz ve hindi gibi küçük baş hayvanlar kurban edilmektedir (KK-6).

(Fotoğraf-12: Küllü Kışla Ziyareti)

13. Musa Kazım Türbesi

İmam Musa Kazım Türbesi Gaziantep ili Şehitkâmil ilçesi Dülük köyünde yer almaktadır. Türbe, Dülük Camisi yüz metre ilerisinde köyün kuzey tarafında bir mağara içinde bulunmaktadır. Gaziantep Karadut Tekkesi şeyhlerinden Kazımlı ocağına mensup Seyyit Kazım adıyla bilinen zat yatmaktadır. Bu zat, Dülük Baba Zaviyesi zaviyedarlığına 1618 tarihinde atanmış ve orada vefat etmiştir.⁴ Dülük Baba Zaviyesi, Osmanlı döneminde Gaziantep'te bulunan önemli zaviyelerden bir tanesidir.

(Fotoğraf-13: Musa Kazım Türbesi)

14. Nesimi Türbesi

Seyyid İmameddin Nesimi'nin yaşamı hakkında Yunus Emre ve Karacaoğlan'da görüldüğü gibi birçok menkıbe bulunmaktadır (Oğuz, 2011; Oğuz, 2012). Nesimi'nin menkıbevi yaşamı gerçek yaşamının önüne geçtiği için Nesimi'nin hayatı hakkında kesin bir bilgi bulmak neredeyse imkânsızdır. Nesimi'nin doğum yeri olarak Tebriz, Bağdat, Nesim, Nissibin, Diyarbakır, Şiraz, Beyza, Halep, Kafkasya, Bakü, Şamahı, Şirvan gibi birçok şehir ismi zikredilmektedir. Doğumu gibi ölümünden sonra da Azerbaycan, Irak, İran, Suriye ve Anadolu coğrafyasında Nesimi'ye ait birçok türbe yer almaktadır. (Şihıyeva, 2009: 462; Şenödeyici, 2015:49).

Nesimi Türbesi birçok yöre de var olduğu gibi Gaziantep ilinin Şehitkamil ilçesine bağlı Aktoprak beldesinde de bulunmaktadır. Beldenin güney tarafında bulunan türbe yüksek bir tepenin üzerinde yer almaktadır. Nesimi'nin Gaziantep Şihcan dergâhında kaldığı ve belli bir süre burada yaşadığı kaynak kişiler ve yazılı kaynaklarda mevcuttur (Güzelbey, 1964:74).

⁴ Söz konusu bilgiler Dedelerin ellerinde bulunan berat ve icazetnamelerden elde edilmiştir.

(Fotoğraf-14: Nesimi Türbesi)

15. Seydi Koreş Türbesi

Seydi Koreş Türbesi, Gaziantep'in Yavuzeli ilçesine bağlı olan Düzce (Zırrar) köyü mevkiinde bulunmaktadır. Hacı Koreş Türbesi gibi yerleşim alanlarına uzak, geniş bir mezarlığın içinde yer almaktadır. Mezarlık içinde bulunan türbe diğer mezarlardan ayrılmak için yine Hacı Koreş Türbesinde olduğu gibi bir bahçe duvarı ile ayrılmıştır. Türbenin ana yapısı yaklaşık 8 m² olup girişi dar ve alçak bir kapıdan oluşmaktadır. Seydi Koreş'in makamı türbenin sol tarafındadır (Korkmaz, 2021:199).

(Fotoğraf-15: Seydi Koreş Türbesi)

16. Çelemi Ziyaret Yeri

Çelemi ziyaret yeri Gaziantep ili Yavuzeli ilçesine bağlı Sarılar köyü yakınında bulunmaktadır. Fırat nehrine yakın olan ziyaret, mağaradan ibarettir. Mağaranın ön tarafında yapay oluşturulmuş bir havuz bulunmakla beraber mağaranın giriş kapısı alçak olup yaklaşık bir buçuk metre uzunluğundadır. Bir giriş sonrasında içeride yaklaşık 8 metre uzunlukta 6 metre genişlikte büyük bir oda bulunmaktadır. Odadan sonra farklı yerlere açılan küçük dehlizler vardır. Bu uzun ince dehliz içerisinde sular akmaktadır. Çelemi ziyaretinin ne zaman başladığına dair yöre halkı bilgi sahibi değildir. Bu ziyaret yerini yöre halkı 2000’li yıllara kadar ziyaret etmiş fakat bölgeye baraj yapılmasıyla beraber söz konusu ziyaret sular altında kalarak mekân işlevini yitirmiştir.

17. Halil Baş Türbesi

Gaziantep ilinin Yavuzeli ilçesine bağlı Halilbaş köyünde bulunmaktadır⁵ Halilbaş köyü Gaziantep- Adıyaman yolu üzerinde olup Gaziantep’e yaklaşık 27 kilometre uzaklıktadır. Köy yörede bulunan diğer köylere göre küçük yaklaşık 10-12 haneden oluşmaktadır. Geçmiş dönemlerde eski yerleşim yeri olan köy zamanla boşalarak metruk bir hale gelmiştir. Halilbaş köyü 1960’lı yılların başında Musa Kazım Ocağı evlatları ve birkaç talibin köye yerleşmesiyle birlikte kurulmuştur. Köyde Keskin ve Göçmen soy ismine mensup aileler oturmaktadır.

18. Heyik Baba Türbesi

Gaziantep ilinin Yavuzeli ilçesine bağlı Sarılar köyünde yer almaktadır. Söz konusu mekân bir mezarlık içinde olup türbe haline getirilmiştir. Türbe küçük bir giriş kapısı, ana gövde ve kubbeden oluşmaktadır. Türbede makamı bulunan Heyik Baba hakkında kesin bilgi bulunmamaktadır. Sarılar köyünde yaşayan kişiler, Çıralık ziyaret yerinden önce söz konusu mekânda çeşitli kurbanlar kestiği ve çerağ uyandırdığı bilinmektedir. Köylülerin Çıralık ziyaretine gitmesiyle birlikte bu türbede büyük baş hayvan yerine tavuk, horoz, hindi gibi küçükbaş hayvanlar kurban edilmektedir.

(Fotoğraf-18: Heyik Baba Türbesi)

⁵ Ziyaret yeri ile ilgili bilgiye alan araştırması sırasında bir bilgi bulunamadı. Bu nedenle bu ziyaret yeri hakkında bilgileri Cemil Cahit Güzelbey’in Gaziantep Evliyalari adlı eserin yararlanılarak oluşturulmuştur.

19. Karadut Tekkesi (Kazımıye, Çepni)

Gaziantep ilinin Şahinbey ilçesinde bulunmaktadır. Gaziantep Kalesinin güney tarafında yer alır. Tekke ve zaviyeler kapatılmadan önce tekke olarak hizmet veren yer daha sonra ziyaret yerine dönüşmüştür. Anlatısının unutulması ve ziyaretçi kitlesinin azalmasıyla birlikte eve dönüştürülmüştür. Karadut tekkesi İmam Musa Kazım Ocağına bağlı dedeler, söz konusu mekânda dini faaliyetlerini yürütüp Gaziantep'te birçok dede ve babanın yetişmesinde ve eğitim görmesinde önemli katkısı olmuştur. Gaziantep'li araştırmacı Mustafa Güzelhan (1966:93), Karadut tekkesini Kazımı mezhebine bağlı kişilerin yıllın belirli dönemlerinde ziyaret ederek burada tambur çaldığını ve dini ayinler düzenlediğini ve mekânda bulunan dut ağacının altının hiç boş kalmadığını belirtmektedir. Söz konusu Tekke çeşitli araştırmacılar tarafından kayıta geçirilmiş olsa da yapısı hakkında kesin bilgi verilmemiştir. Alan araştırmaları neticesinde tespit edilen tekke yaklaşık 5 metre uzun bir koridordan sonra avluya çıkmaktadır. Avlu içinde dut ağacı ve çerağ uyandırmak için mumluk ve şahsa ait bir ev bulunmaktadır. Söz konusu türbeye en son ziyaret kaynak kişilerden edinen bilgiye göre on yıl önce yapılmıştır.

20. Loğ Baba Türbesi

Loğ Baba Türbesi Gaziantep ilinin Şahinbey ilçesinde Kırkayak parkı civarında bulunmaktadır. Hacı Bektaş Veli'nin müritlerindedir. Güzelbey (1964:101) Harat Mehmet Ali Baba'dan aktardığı bilgilere göre asıl adı Sait olup Kurban Baba ve Aydın Baba gibi müşidinin vefatıyla birlikte Gaziantep'e gelip yerleşmiştir. Loğ Baba adının almasının sebebi Hacı Bektaş Dergâhında dam loğlarken müşidinin başına loğ atmasında dolayı bu adla zikredilmektedir. Güzelbey (1964:101), Ali Nadi Ünler'in özel kitaplığında mevcut el yazması hicri 1206 tarihli velayetnamenin 247-248 sayfalarıyla Abdülbaki Gölpınarlı'nın Manakıbı Hacı Bektaş-ı Veli eserinde Said Molla, Molla Sadettin adında Loğ Baba'nın menkıbevi kişiliğinden bahsetmektedir (Gölpınarlı, 1958:56-64). Loğ Baba'nın Gaziantep'te nasıl yaşadığı ve nerede yaşadığı hakkında kesin bilgi bulunmamakla beraber Loğ Baba'nın müşidinin ölümüyle birlikte Gaziantep'e geldiği ve Gaziantep'te hacca gidenlerin Loğ Baba ziyaretini ziyaret edip öyle gittiği bilinmektedir. Günümüzde böyle bir mekânın varlığı söz konusu değildir.

21. Mömelik Ziyareti

Gaziantep ilinin Yavuzeli ilçesine bağlı Kuzuyatağı köyünde bulunmaktadır. Mömelik ziyareti iki ulu ağaç ve bir mezardan müteşekkildir. Mömelik süt veren anlamında kullanılmaktadır. Yeni doğum yapıp sütü gelmeyen kadınların ziyaret etikleri bir mekân olarak bilinmektedir. Bu ziyaret 1970'li yıllara kadar ziyaret edilmekle beraber daha sonraki yıllarda söz konusu mekânın mülkü şahsa ait olduğu için ev yapılmış ve ziyaret yeri ortadan kalmıştır. Fakat halk hafızasında ziyaret yeri ile ilgili anlatılar mevcudiyetini korumaktadır.

SONUÇ

Gaziantep yöresinde bulunan Alevi Bektaşî inancına mensup toplulukların ziyaret ettiği birçok türbe ve ziyaret yeri tespit edilmiştir. Bu ziyaret yerlerinin çoğunluğu Alevi Bektaşî topluluklarının yaşadığı yerlerde bulunmaktadır. Gaziantep şehir merkezinde bulunan Bektaşî tekkelerinin ise tekke ve zaviyelerini kapanmasıyla birlikte türbeye çevrildiği görülmektedir.

Her ocağın farklı ziyaret yeri olmakla birlikte Hacı Koreş ve İbrahim Sani türbeleri Gaziantep'te bulunan Alevi inancına sahip toplulukların ortak ziyaret yeri olma konumundadır. Şehir merkezinde bulunan türbe ve ziyaretleri ise Sünni ve Alevi toplulukları tarafından ziyaret edilen ortak bir ziyaret olarak değerlendirilebilir.

Yukarıda söz edilen türbe ve ziyaret yerleri yılın her döneminde ziyaret edildiği gibi mayıs ayının ikinci haftasında yoğun olarak ziyaret edildiği tespit edilmiştir. Türbeler doğal olarak atalar kültürünün bir uzantısı olmakla birlikte tespit edilen türbelerde su, ateş, ocak, ağaç, dağ ve taş kültleri ekseninde çeşitli ritüel ve uygulama yapıldığı görülmüştür. Bazı türbelerin ise şehirleşme, mekânsal uzaklık, hitap edilen topluluk, anlatıların unutulması vb. gibi faktörler sebebiyle işlevini yitirdiğini, dolayısıyla bu türbelerin (dua ritüeli hariç) herhangi bir kültür merkezli ritüel ve uygulamaya sahip olmadığı görülmüştür.

Yöre insanı yaşantısı ve maneviyatı ile Allah katında makbul gördüğü inanç önderlerinin vefat ettiğinde bile hala hatırlanması için çeşitli mezarları türbe haline dönüştürmüştür. Söz konusu bu yerlerde çeşitli dua, niyaz, çerağ uyandırma, kurban kesme gibi çeşitli ritüellerle psikolojik açıdan kendilerini tedavi ederken türbede yatan ulu kişinin hürmeti aracılığıyla Allah'a şükürlerini ve dileklerini bildirmektedirler. Bu bakımdan türbe ve ziyaret yerleri toplumun hem psikolojik ihtiyaçlarını gideren hem de inançsal bağlılıklarını arttıran mekânlar olarak düşünülebilir.

KAYNAKLAR

Avcı, Cevdet. (2018) Gaziantep Barak Türkmenleri Halk Hekimliği Uygulamaları Üzerine Bir İnceleme. *Asya Minor Studies*, c.6 s.11.

Gölpınarlı, Abdülbaki. (1958). *Manakıbı Hacı Bektaş-ı Veli*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Gültekin, Mustafa (2014). "Sarılar Köyü Çıralık Çepni Alevi Ziyareti ve Türk Ağaç Kültüne Bağlı Bazı İnanış ve Uygulamalar". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* s. 70.

Günay, Ünver. (2003). "Türk Halk Dindarlığının Önemli Çekim Merkezleri Olarak Dini Ziyaret Yerleri". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15/2.

Güzelbey, Cemil Cahit. (1964). *Gaziantep Evliyalari*. Gaziantep: Gaziantep Kültür Derneği Kitap ve Broşür Yayınları, Güneş Matbaası.

Güzelhan, Mustafa. (1966). "Kazımı Tekyesi". *Gaziantep Kültür Dergisi*, c.9, s.1.

İbrahim Etem Çakır. (2010). *XVI. Yüzyılda Ayntâb Şehri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.

Kahraman, Seyit Ali. (2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kandemir, M. Yaşar (2003). “Ziyaret”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 44.

Korkmaz, İskender. (2021). “Gaziantep Çepnilerinin Ziyaret Mekânları: Hacı Koreş ve Seydi Koreş Ziyaret Ritüeli ve Uygulamaları”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* s.98.

Öztürk, Levent. (2004). “Hz. Peygamber Döneminde Cenazeler ve Kabirler: Bakî’â Uçan Vücûd-i Câvidânîler”, *İstem*, c.2 s.4.

Şenödeyici, Özer. (2015). *Nesimi ve Hurufilik Kitabı*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Türkçe Sözlük (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yakar, Halil İbrahim. (2007). “Alevi-Bektaşî Geleneğinde Şiir Yazan Antepli Tekke Şairler”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi* s.42.

Yalçın, Alemdar; Yılmaz Hacı. (2017). *Koreşanlılar*. Ankara: Gece Kitaplığı.

Yıldırım, Yıldray. (2010). *Halep Vilâyet Salnâmelerine Göre (1867-1908) Ayıntâb*, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

KAYNAK KİŞİLER

KK-1: Mehmet Solmaz, Yaş: 66, Derleme Tarihi: 19.05.2012, İlkokul mezunu, Yarımca/Yavuzeli

KK-2: Sema KAYA, Yaş:46, Derleme Tarihi,19.05.2012, İlkokul, Yarımca/Yavuzeli

KK-3: Abidin Dede, Yaş: 56, Derleme Tarihi: 20.12.2013. Üniversite Mezunu, Mühendis, Şahibey/Gaziantep

KK-4: Sadettin Gürler, Yaş: 66, Derleme Tarihi: 03.04.2021, Lise Mezunu, Dede, Gaziantep/Şahinbey

KK-5: Hüseyin Çelik, Yaş :44, Derleme Tarihi: 25.03.2021, Lise Mezunu, Gaziantep/Araban/ Karababa

KK-6: Ali Karasu, Yaş:47, Derleme Tarihi:11.12.2020, Lise Mezunu, Gaziantep/Araban/Hasanoğlu Köyü.

KK-7: Mamo Altunbaş, Yaş: 88, Derleme Tarihi:11.12.2020, Okuma Yazma Biliyor, Gaziantep/Araban

ŞEHBENDER RAPORLARINA GÖRE 19. YÜZYIL ve 20. YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİNDE OSMANLI DEVLETİ'NDEN DIŞARIYA GÖÇLER*

Berivan Sultan DUMAN**

Prof. Dr. Hilmi BAYRAKTAR***

ÖZET

Osmanlı Devleti'nden başta Kuzey ve Güney Amerika olmak üzere yabancı ülkelere yoğun göçlerin yaşandığı bilinmektedir. Amerika'ya ilk göçler 1820'li yıllarda başlamış ve 1860'larda ivme kazanmıştır. Osmanlı topraklarından Amerika'ya göçlerin özellikle Beyrut, Suriye, Halep, Cebel-i Lübnan, Kudüs ve komşu bölgelerde yoğunlaştığı görülmektedir. Ancak Osmanlı sadece doğu bölgesindeki bu topraklardan değil Anadolu, İşkodra, Yanya gibi Balkan topraklarından da dış göç vermiştir. Göç edenlerin çoğunluğu başlangıçta Gayrimüslim tebaadan oluşurken ilerleyen süreçlerde Müslüman tebaa da bu göç dalgasına katılmıştır. Bu göçlerin temelinde başta ekonomik olmakla birlikte askerlik hizmetinden kaçmak, daha fazla para kazanmak veya sadece yeni yerler keşfetmek arzularının yattığını görmek mümkündür. Çeşitli sebeplerle gittikçe hız kazanan dış göçler karşısında Osmanlı Devleti, şehbenderler vasıtasıyla birtakım önlemler almıştır. Alınan önlemlere rağmen geri dönüş sağlanamadığında ise şehbenderlerce görev mahallindeki Osmanlı tebaasının durumu yakından takip edilmiştir. Bu nedenle göç etmiş Osmanlı tebaasıyla ilgili en sağlam bilgilere ikamet mahallindeki şehbenderlerden veya şehbender raporlarından ulaşılabilmektedir. Zira şehbenderler görev mahallindeki tebaanın her türlü haklarını korumak ve hukuki işlerini yürütmekle görevlendirilmiştir. Bu bağlamda, Osmanlı Arşivi'nden 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk çeyreğine ait şehbender raporları doğrultusunda Osmanlı Devleti'nden yabancı topraklara yapılan göçler ve bunların Osmanlı Devleti'ne etkileri üzerine bir inceleme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Göç, Dış Göç, Şehbender, Şehbender Raporları.

EMIGRATIONS FROM THE OTTOMAN EMPIRE IN THE 19TH CENTURY AND THE FIRST QUARTER OF THE 20TH CENTURY ACCORDING TO THE ŞEHBENDER REPORTS

ABSTRACT

It's known that there was intense migration from the Ottoman Empire to foreign countries, particularly North and South America. The first migrations to America started in the 1820s and accelerated in the 1860s. It's seen that the migration from Ottoman Empire territories to America was particularly concentrated in Beirut, Syria, Halab, Lebanon, Jerusalem, and neighboring regions. However, the Ottomans not only emigrated from those lands from the eastern regions but also from Balkan territories such as İşkodra and Yanya. While the majority of immigrants consisted of non-Muslim vassals at the beginning, Muslim

* Bu makale Prof. Dr. Hilmi BAYRAKTAR'ın danışmanlığında yürütülen doktora tezinden üretilmiştir.

** Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi, dumanberivan@outlook.com, <https://orcid.org/0000-0003-3275-4854>.

*** Prof. Dr. Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, hbayraktar27@hotmail.com.

vassals also joined this migration movement in the following process. It's possible to observe the reasons that lie at the bottom of migration are blowing military service off, earning more money, or desire to explore new places in addition to the mainly economic problems. The Ottoman Empire took a set of precautions against the emigration that was ever-increasing for various reasons by the Sehbenders. When the returns couldn't be ensured despite the measures, the situation of the Ottoman vassal was closely followed by Sehbenders whose duties were their own spots. For this reason, the most reliable information about the emigrated Ottoman vassal can be obtained from the sehbender reports of sehbenders whose sites of residence. Because Sehbenders had been assigned to protect all kinds of rights and to carry on the legal affairs of the vassal who was on the spot of duty of Sehbenders. In this context, an examination of emigrations from the Ottoman Empire to foreign lands and their effects on the Ottoman Empire will be held in line with Sehbender reports from the Ottoman archives that belong to the 19th and first quarter of 20th centuries.

Keywords: Ottoman State, Migration, Emigration, Sehbender, Sehbender Reports.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde şebender tayinleri 18. yüzyılda başlatılan modern diplomasiye geçiş adımlarıyla paralellik göstermektedir. Batı'ya nispetle geç başlatılan şebender tayinleri bazı dönemlerde sekteye uğramış ise de 1836 Hariciye Nezareti'nin kuruluşuyla birlikte tekrar başlamıştır. Osmanlı Devleti 19. yüzyıl sonlarına kadar Batı literatüründe konsolosluk ve kançılıryaya karşılık gelen şebenderlik kavramını kullanmıştır. Başlangıçta tüccarlar arasındaki itilafli konuları çözmek amacıyla görevlendirilen şebenderler, 19. yüzyılda modern diplomasi usullerinin kabul edilmesiyle birlikte konsolosluk kurumuna dönüşmüştür. Osmanlı Devleti'nde şebenderlik faaliyetleri iki döneme ayırarak incelemek mümkündür. İlk faaliyetler Sultan III. Selim'in modern kurumlar oluşturmak adına başlattığı tarih olan 1789 ile 1821 Rum İsyanı sonucunda Sultan II. Mahmud'un diplomatik temsilciliklerini askıya aldığı dönemdir. Bu dönem şebender tayinlerinin askıya alınmasının sebebi ise 1821 Rum isyanı sonucundan Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlere karşı duyulan güvensizliktir. Sultan II. Mahmud bu güvensizlik nedeniyle Hariciye kadrosunu Müslümanlar lehine çevirmek istemiştir. Ancak bu hedefe şebenderlik kurumunun ulaştığını söylemek mümkün değildir. Zira 20. yüzyıl başlarında hala şebenderliklerde Gayrimüslim memur oranı Müslümanlara göre oldukça fazladır. İkinci ise Hariciye Nezareti'nin kurulduğu 1836 tarihiyle başlayarak devletin yıkılışına kadar kesintisiz devam ettiği dönemdir.¹ Şebenderliğin, görev ve sorumluluklarının tayin ve tespiti yapılarak kurumsal bir nitelik kazanması ise ancak Sultan II. Abdülhamid döneminde gerçekleşmiştir.²

¹ İbrahim Savaş, "Konsolos", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt (C.) 26, Ankara 2002, Sayfa Aralığı (ss.) 179-180; Kemal Beydilli, "Mahmud II", *DİA*, C. 27, İstanbul 2003, ss. 353-354.

² Emre Gör, "1881 Tarihli Şebenderler Nizamnamesi Üzerine Bir İnceleme", *Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, C. 2, Sayı (S.) 1, Mayıs 2019, ss.73-74; Osmanlı Devleti'ni yurtdışı temsilciliklerinden biri olan şebenderlerle ilgili ilk nizâmname Sultan II. Abdülhamid döneminde yayımlanmıştır. 1881 tarihli bu nizâmname ile şebenderlerin görev, sorumluluk ve haklarına dair yasal bir düzenleme getirilmiştir. Temelde muvazzaf ve fahri olmak üzere ikiye ayrılan şebenderler kendi içlerinde de başşebenderler, şebender, vekil ve kançılıryaya olmak üzere üç sınıfa ayrılmış. Fahri ve muvazzaf statüsündekiler birbirinden farklı olmak üzere şebenderlerin seçimleri, tayinleri, özlük hakları, maaşları ve cezalarıyla ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Kurumun ortaya çıkışı

Şehbenderlikler bölgedeki sefaretlere, eğer sefaret yok ise direkt olarak Hariciye Nezareti'ne bağlanmıştır. Şehbender görev mahallindeki Osmanlı tebaasının noterlik işlerine ait doğum, ölüm, nikâh işlemleri; pasaport ve vize işlemlerini yürütmekle görevlendirilmiştir. Ayrıca şehbenderlere görev mahallindeki neşriyatları takip etmek, yardım defterleri açmak ve yardım toplamak, yabancı devlet nezdinde Osmanlı Devleti'nin prestijini ve çıkarlarını korumak, ticari ve siyasi açıdan iki devlet arasındaki ilişkileri sıcak tutmak gibi birçok yetki verilmiştir.³ Son tahlilde başlangıçta ekonomik kararlarla sınırlandırılan şehbenderler Sultan II. Abdülhamid döneminde askeri ve siyasi yetkilerle de donatıldığı görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nin dışarıdaki gözü ve kulağı olan şehbenderliklerin sayıları dış göçlerle birlikte artış göstermiştir. Bu nedenle, Osmanlı tebaasından olan göçmenlerin ne tür hizmetlerde buldukları ve nasıl bir hayat yaşadıkları hakkında en doğru bilgilere şehbenderler üzerinden ulaşılmaktadır. Bu bağlamda zengin bilgiler içeren şehbender raporları çalışmanın ana kaynağını oluşturmaktadır. Söz konusu bu raporlarla, mevcut çalışmalara ek olarak Osmanlı topraklarından yabancı ülkelere doğru gerçekleştirilen göçlerle ilgili farklı bir yorum geliştirmek istenmiştir.

Göç

Kişilerin geçici veya kalıcı olmak üzere buldukları bölgeden ayrılarak yeni yaşam yerlerine doğru yaptıkları coğrafi yer değiştirme hareketi neden ve sonuçlarıyla birlikte incelenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda göç bir olgudur ve tarih boyunca toplumların “sosyal, kültürel, ekonomik ve politik yapılarını” etkilemiştir.⁴ Bu nedenle göç kavramı her disiplin tarafından farklı yorumlanmıştır. Ancak göçü genel olarak “ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret” şeklinde tanımlamak mümkündür.⁵ Sosyal bilimciler tarafından “ilkel, zoraki, yönlendirilen, serbest ve kitlesel” başlıkları altında incelenen göç temelde iç ve dış göç olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.⁶ Nitekim bu çalışmada dış göç kavramı esas alınmıştır. Dış göç ise ülkeler arası yasal veya yasadışı yollarla yapılan coğrafi hareketler olarak tanımlanmaktadır.⁷

İnsanoğlunun göç etme eğiliminin nedenlerine bakıldığında ise tarihte dönemsel olarak farklılıklar göstermektedir. Tarihin ilk dönemlerinde insanoğlu doğa olaylarından kaçmayı, ihtiyaç hiyerarşisinin temelini oluşturan daha güvenli ve verimli yaşam alanları bulmayı amaçlanmıştır. Yerleşik hayata geçilmesiyle ve ilerleyen tarihte teknoloji alanındaki

ve gelişimine dair ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmut Akpınar, “Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik Müessesesi”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi S.B.E., Sivas 2001.

³ Gör, a.g.m., ss.78-90.

⁴ Ayla Tuzcu, Kerime Bademli, “Göçün Psikososyal Boyutu”, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, C.6, S.1, 2014, ss.56-57.

⁵ “Göç”, *Türk Tarih Kurumu Sözlüğü*, <https://sozluk.gov.tr/>.

⁶ Belgin Oral, Fevziye Çetinkaya, “Sosyolojik Bir Olgu Olarak Göç, Tanımı, Nedenleri ve Göç Kuralları”, *Türkiye Klinikleri*, C. 3, S. 1, 2017, s.3; Salih Aydemir, Mehmet Cem Şahin, “Tek Tanrılı Dinlerde Göç Olgusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım: Göç Teorileri Açısından Bir Analiz”, *Journal of Islamic Research*, C.28, S.3, 2017, s.360.

⁷ Ertuğrul Güreşçi, “Ortak ve Farklı Yönleriyle İç ve Dış Göçler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.9, S.43, Nisan 2016, s.1059.

gelişmelerle insanoğlu, ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel ve etnik çatışmalar nedeniyle göç etme eyleminde bulunmuştur.⁸

Her dönem ve her toplumda farklılık gösteren göç olgusu üzerine araştırmacılar farklı kuramlar geliştirmiştir. Bunlardan biri ise Bağımlılık Okulu düşünürleri tarafından ortaya atılan “*merkez ve çevre kuramıdır*”. Kurama göre göçler az gelişmiş ülkelerden kapitalist ekonomiye sahip Batı ülkelerine doğru gerçekleşmektedir. Bu tip göç hareketleri, göçmenler için yeni iş imkânı sağlarken Batı için ise ucuz iş gücü kaynağını oluşturmaktadır. İlk bakışta kuramın tek taraflı bir bağımlılıktan söz ettiği düşünülebilir, ancak burada karşılıklı bir bağımlılığın söz konusu olduğu söylenmektedir. Buna göre Batı’nın bağımlılığı, ucuz işgücü ve yeni pazar arayışıdır. Bu kuram ekonomik tabanlı göç hareketleri için söylemek daha doğru olacaktır ki “*merkez ve çevre kuramı*”⁹ bu çalışma için uygun düşmektedir.¹⁰ Zira çalışmanın sınırlarını oluşturan tarih aralığında Osmanlı topraklarından yabancı memleketlere yapılan göçlerin ortak özelliği ağırlıklı olarak ekonomik tabanlı olduğu görülmektedir. Bu yorumu, söz konusu dönemde en sık göç veren bölge olarak Suriye ve Lübnan örnekleriyle desteklemek mümkündür. Zira taşlık arazilere sahip olan Lübnan bölgesinin halkı geçimini tarımsal faaliyetler üzerinden sağlaması oldukça güçtür. Engebeli arazilerde de verimi yükseltmek ve üretimi artırmak için Osmanlı Devleti, Batı’daki modern usulleri ziraatta uygulamaya çalışsa da bölgedeki aşiretlerin tecavüzlerine engel olamamıştır. Bu bağlamda bir taraftan geçim sıkıntısı diğer taraftan güvenlik sorunu çeken bölge halkı yeni topraklara gönüllü veya gönülsüz olarak göç etme yolunu seçmiştir.¹¹

19. yüzyılda kendini gösteren yoğun dış göç hareketi Osmanlı Devleti’ne has bir durum değildir. 19. yüzyılın ikinci çeyreği ile 20. yüzyılın ilk çeyreği arasında dünyada yaklaşık olarak 46 milyon insan farklı nedenlerle farklı bölgelere göç ettiği bilinmektedir. Bu bölgelerden biri olan Amerika’ya Osmanlı topraklarından ilk göçler 1821 yılında gerçekleşmiş ve bu göçler 1860 yılından itibaren hız kazanmıştır. Nitekim Anadolu ve Suriye bölgelerinden Amerika’ya 1869-1875 yılları arasında 16 kişi göç ederken 1886-1890 yıllarında 2215 kişi göç etmiştir. Tabii bu rakamlarda ilerleyen süreçlerde artış gözlemlenmiştir. 19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti’nden Amerika’ya göç edenlerin sayısı 20.000 iken 20. yüzyıl başlarında sadece Cebel-i Lübnan’dan 100.000’den fazla kişinin Amerika’ya göç ettiği bilinmektedir. Bazı çalışmalarda ise 1869-1915 yılları arasında 178.712 kişinin, kimi çalışmalarda ise 1860-1914 yılları arasında 1.200.000 kişinin Amerika’ya göç

⁸ Tuzcu, Bademli, *adı geçen makale (a.g.m.)*, ss.57-58.

⁹ Merkez çevre kuramının savunucuları gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler olmak üzere dünyayı ikiye ayırmışlardır. Göç hareketi az gelişmiş ülkelerden gelişmiş ülkelere yani çevreden merkeze doğru gerçekleşmektedir. Bağımlılık Okulu, bağımlılığın tek taraflı olduğunu, yani az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere bağımlı olduğunu savunmaktadır. Çevrenin merkeze olan bağımlılığı kolonyal dönemi işaret ederken günümüzde bu sistem neo-kolonyal veya çok uluslu şirketler üzerinden devam ettiği düşünülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydemir, Şahin, *a.g.m.*; Doğu Ergil, “Bağımlılık Olgusu ve Merkez Çevre Sisteminin Evrimi”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 29, S. 2, 1974.

¹⁰ Şahin, *a.g.m.*, s.366.

¹¹ Özcan Kılıç, *XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nden Latin Amerika’ya Göç Hareketi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021, ss.30-31.

ettiği kaydedilmiştir. Ayrıca 1.200.000 göçmenin 600.000'i Suriye ve Cebel-i Lübnan bölgesinden olduğu belirtilmiştir.¹²

Şehbender Raporlarında Osmanlı Devleti'nden Yabancı Topraklara Göçler

Endüstri alanındaki gelişmelere paralel olarak ulaşım imkânının da gelişim göstermesi birçok insanın Avrupa'nın içlerine, Kuzey ve Güney Amerika'ya doğru daha kolay göç etmesine sebep olmuştur.¹³ Göçlerin gittikçe yoğunlaşması Latin Amerika'da yaşayan Osmanlıların, etnik bir kimliği işaret eden "El Turcolar" olarak anılmasına neden olmuştur. Bu bölgelere başlangıçta Osmanlı Devleti'nden yoğun bir Arap göçü başlamıştır. Bölgeye ilk göç edenler dini veya mezhebi ayırt edilmeksizin Güney Amerika tarafından istenmeyen göçmenler durumundadır. Bunun sebebi ise dış dünyada Osmanlı Devleti lehine propagandalar yürütülmesi ve göçmenlerin endüstri alanında tecrübesiz olmalarıdır. Fakat 21. yüzyıla gelindiğinde "El Turco" olarak adlandırılan bu göçmenler ticari faaliyetlerle zenginleşerek mahalli kültüre ayak uydurmaya başlamıştır. Öyle ki "El Turcolar" Güney Amerika ülkelerinde önemli mevkilere kadar yükselmeyi başarmıştır.¹⁴

Amerika'ya göç eden muhacirler New York Şehbenderliğince iki kısma ayrılmaktadır. Bunların bir kısmı Ermeniler iken diğer kısmının ise Suriyeli olduğu belirtilmektedir. Ayrıca göçmenlerin hepsi Hristiyan olsalar da Suriyeli muhacirler Ermenilerden fazla durumdadır. Ermeniler genelde Harput, Batum ve Diyarbekir'den hicret ederken Suriyeliler ise Cebel-i Lübnan, Kudüs-i Şerif ve Trablus'tan hicret etmişlerdir. Ayrıca muhacirler arasından Suriyeliler bir gün memleketlerine geri dönmek üzere Amerika'da bulunurken Ermeniler işlerinin yolunda gittiğini görünce Amerikan tabiiyetine dâhil olduğu bilinmektedir.¹⁵

Yabancı dünyaya göç edenlerin sayısında yaşanan artış sonucunda Osmanlı tebaasının yoğun olduğu bölgelerdeki ikamet edenlerle ilgili olarak devlet şehbenderliklerce birtakım girişimlerde bulunmak durumunda kalmıştır. Hali hazırda şehbenderler görev mahallindeki Osmanlı tebaasını gerek yabancı devlet nezdinde gerekse yerli halk veya yerli tüccara karşısında hukuki haklarını korumakla görevlendirilmiştir.¹⁶ Nitekim 1908 yılında büyük bir bölümünün Osmanlı tebaasından Suriyeli olduğu bilinen yaklaşık 150.000 kişinin Güney Amerika'nın çeşitli bölgelerinde yaşadığı bilinmektedir. Bunlardan 60.000'i Brezilya'da, 30.000'i Arjantin'de, 22.000'i Meksika'da, 8.000'i Uruguay'da, diğerleri de Peru ve Kolombiya'da ise yüzlerce Osmanlı tebaası ikamet etmektedir. Dolayısıyla bölgede mukim Osmanlı tebaasının çok olması ve buradaki tebaanın haklarını himaye edebilmek için

¹² Hamdi Genç, İ. Murat Bozkurt, "Osmanlı'dan Brezilya ve Arjantin'e Emek Göçü ve Göçmenlerin Sosyo-Ekonomik Durumu (1850-1915)", *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, C. 28, S. 1, 2010, s. 72-73; Kemal Karpat, "Câliye", *DİA*, C. 7, İstanbul 1993, s.35.

¹³ Savaş Çağlayan, "Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, S. 17, Güz 2016, s.69.

¹⁴ Fatih Fuat Tuncer, Metin Zengin, "Unutulan Göçmenler El Turcolar: Osmanlı Dönemi Suriye Bölgesinden Latin Amerika'ya Yapılan Göçler ve Etkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 13, S. 70, Nisan 2020, s.310.

¹⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Hariciye Nezareti Tercüme Odası [HR.TO]*, 116/105.

¹⁶ Gör, a.g.m., s.73.

Meksika, Arjantin, Uruguay, Peru, Kolombiya ve Şili’de fahri birer şebender tayin edilmesi ihtiyaç haline gelmiştir.¹⁷

Amerika kıtası dışında Osmanlı’nın yoğun göç verdiği bölgelerden biri de Sırbistan’dır. 15. yüzyılda Osmanlı Devleti topraklarına katılan Sırbistan, Rusya’nın da desteğini alarak 1804 yılında başlattığı isyan hareketleriyle bağımsızlığa giden yolu açmıştır. 1829 Edirne Antlaşması’yla özerk statü kazanan Sırbistan, Osmanlı Devletini her açıdan zora sokan 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonucunda bağımsızlığını elde etmiştir.¹⁸ Sırbistan’ın bağımsızlığa giden yolu Osmanlı Devleti için oldukça sıkıntılı bir dönem olmakla birlikte çalışmanın sınırları gereği konunun derinliğine girilmemiştir. Sırbistan’ın bağımsızlığını kazanmasından sonra Sultan II. Abdülhamid bölge ile ilişkilerini direkt sağlamak ve bölgedeki Osmanlı tebaasının haklarını gözetmek için bölgeye şebenderler tayin etmeye karar vermiştir.¹⁹ Nitekim Belgrad, Niş ve Vranje şehirlerinde şebenderlikler tesis edilmiştir.²⁰

Öziçe Şebenderliğince kaleme alınan raporda bölge hududu üzerindeki karyelerdeki meskûn ahalinin Sırbistan’a yoğun bir şekilde göç ettiği belirtilmektedir.²¹ Buna göre Osmanlı’nın çeşitli mahallerinden her gün 10 aile halkının Öziçe’ye giderek sokaklarda birkaç saat dolaştıktan sonra aldıkları pasavanlarla Sırbistan’ın çeşitli mahallerine göç etmiştir. Bu yolla göç edenlerin sayısı gittikçe artmış, 1888 yılına gelindiğinde Sırbistan’a hicret edenlerin sayısı 200’den fazla aile olduğu tespit edilmiştir.²² Göçlerin aile fertleriyle birlikte gerçekleştirilmesini göçmenlerin bir daha geri dönmeme arzusunda oldukları şeklinde yorumlamak mümkündür.

Göçmenlerin Osmanlı Devleti’nden Kaçış Sebepleri

Göçlerin arka planını oluşturan nedenler araştırmacılar tarafından “*ekonomik, daha iyi eğitim alabilmek, dinsel veya politik baskılar*” başta olmak üzere farklı şekillerde yorumlanmıştır.²³ Tabii ki her göçün ardında yatan mutlaka geçerli bir sebep vardır; insanoğlu için doğup büyüdüğü memleketi ve anılarını arkada bırakarak yabancı olduğu bir bölgeye yerleşmek kolay olmayacaktır. Bu nedenle, bu alandaki çalışmalar ve arşiv belgeleri göz önünde tutularak Osmanlı Devleti’nden dışarı yapılan ilk göçlerin temelini ekonomik sebeplerin oluşturduğu söylenebilir; bunun en güçlü kanıtı ise göçmenlerin bir süre sonra memleketlerine geri dönme arzusu içinde olmalarıdır. Dönüşler kimi zaman göçmenler tarafından kimi zamanda devlet tarafından arzulanmıştır. Bunlardan biri de Osmanlı Devleti’nin özellikle mevsimlik işçi olarak nitelendirilen grupların iş bitiminde

¹⁷ BOA, *Bab-ı Asaî Evrak Odası [BEO]*, 3250/243703.

¹⁸ Memet Yetişgin, Ömer Fatih Başkan, “Osmanlı-Sırp İlişkileri: Selanik Limanı Üzerinden Sırbistan’a Patlayıcı Madde Sevkiyatı (1908-1909)”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, C. 124, S. 245, Mart-Nisan 2020, ss.372-373; Mehmet Hacısalıhoğlu, “Sırbistan”, *DİA*, C. 37, İstanbul 2009, ss.122-123.

¹⁹ Zeynep Bostan, *Modern Osmanlı Hariciyesinin İnşası ve II. Abdülhamid Döneminde Diplomasi*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi S.B.E., İstanbul 2019, s.204.

²⁰ Tuğrul Arık, “Sırbistan’daki Niş ve Vranje Şebenderlerinin 1908-1311 Dönemi Ticaret Raporları”, *IV. Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Bilimleri Sempozyumu (USVES)*, Eylül 2021, s.11.

²¹ BOA, *HR.TO*, 22/37.

²² BOA, *HR.TO*, 21/24.

²³ Ahmet Akter, “Ermenilerin Amerika’ya Göç Etme Nedenleri”, *Ermeni Araştırmaları*, S. 23-24, 2016, s.143.

memleketlerine geri dönüşlerini teşvik edici girişimlerde bulunmasıdır. Nitekim Buenos Aires'e bir yıl önce giden 3.000 Osmanlı amelesinin hasat mevsimi sonunda memleketlerine geri gönderilmesi yönünde talimat verilmiştir.²⁴ Amelelerin memleketlerine dönüşlerinde ise vapur ücretlerinin ucuzlatılmasını ve amelelere iyi muamelede bulunulması için Buenos Aires Başşehbenderliği tarafından vapur kumpanyalarına tebligatta bulunulmuştur.²⁵ Ayrıca ekonomisi tarıma dayalı bir devletin vatandaşı yine tarımda çalışmak için yurtdışına göç etmesi trajikomik bir olay olarak görülebilir. Ancak bunun arkasında göç edenlerin yaşadıkları bölgedeki arazilerin tarıma elverişli olmaması, Osmanlı tarım sistemindeki bozulmalar, göç ettiği bölgede daha fazla para kazanma olanağına sahip olması gibi birçok sebebin olduğu unutulmamalıdır. Bütün bunlara ek olarak bir de bu dönemde yaşanan hava olayları insanları göç etmeye itmiştir. Nitekim 1890 yılında Erzurum, Van, Bitlis ve Gümüşhane'de yaşanan kuraklık nedeniyle bölge halkının bir kısmı Osmanlı dâhilindeki bölgelere, bir kısmının ise Amerika'ya göç ettiği bilinmektedir.²⁶

Göçlerin ağırlıklı ekonomik nedenli olduğunu gösteren durumlardan biri de dilenmek maksadıyla göç eden ve daha sonra mahalli şehbenderliklere müracaat edenlerin sayısındaki artıştan anlaşılmaktadır. Osmanlı topraklarında dilencilik yapmanın birtakım şartları olmakla birlikte her isteyen dilencilik yapamadığı bilinmektedir. Dilencilik yapabilmek için kişinin bakacak kimsesinin olmaması, bir işte çalışamayacak kadar engeli ve gerçekten yardıma muhtaç olması gerekmektedir.²⁷ Bu şartları sağlamayan veya daha çok gelir elde etmek isteyen kişilerin adeta mevsimlik işçi gibi geri dönmek üzere yabancı ülkelere göç etmiş olmaları muhtemeldir. Bu amaçla İspanya'nın yanı sıra Amerika'ya özellikle Cebel-i Lübnan ahalisinden göçlerin çoğaldığı görülmektedir. Osmanlı ise İspanya'ya gidenlere pasaport verilmeyerek bu amaçla yurtdışına çıkışların önüne geçmek istemiştir.²⁸ Fakat alınan önlemler yetmeyince Barcelona Şehbenderliğince göçleri tamamen ortadan kaldırmak için pasaportsuz gemiye binişlerin engellenmesine karar verilmiştir.²⁹

Dikkat çeken diğer bir hususta Ermelerin yoğunlukla Amerika'ya göç etmeleridir. Bu göçler 1890'lı yıllara geldiğinde ivme kazanmıştır.³⁰ Kimi araştırmalarda Amerika'ya yapılan ilk göçlerde misyonerlerin etkisi olduğu ileri sürülse de kimi araştırmalarda da misyonerlerin böyle bir endişe içinde olmadığını ve bunun Ermeniler üzerinde kısmi bir etkiye sahip olduğu belirtilmektedir.³¹ İlk dönemler için bu durum doğru olmakla birlikte artan göç hareketlerinde, yabancı devletlerin Osmanlı topraklarında açtığı okul veya ibadethane gibi misyonerlik

²⁴ BOA, *Hariciye Nezareti İdare [HR.İD]*, 15/67.

²⁵ BOA, *HR.İD*, 15/69.

²⁶ Hilmi Bayraktar, "XIX. Yüzyılda Ermenilerin Osmanlı Devleti'ni Terkinde Yerli ve Yabancı Basının Etkisi Üzerine Düşünceler", 19-20. Yüzyıllarda Türk-Ermeni İlişkileri-Kaynaştırma-Kırgınlık-Ayılık-Yeni Arayışlar, ed. Fatih M. Sancaktar vd., *Uluslararası Sempozyum Bildiriler*, C. 1, Türk Ocakları İstanbul Şubesi, İstanbul 2015, s.505.

²⁷ Mehmet Demirtaş, "Osmanlı Başkent'inde Dilenciler ve Dilencilerin Toplum Hayatına Etkileri", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, C. 20, S. 20, Mart 2006, ss.83-84.

²⁸ BAO, *Dahiliye- Mektubi Kalemi [DH.MKT]*, 1526/118.

²⁹ BAO, *DH.MKT*, 1601/57, s.1.

³⁰ Hazal Özdemir, "Osmanlı Ermenilerinin Göçünün Fotoğrafını Çekmek: Terk-i Tâbiyet ve Pasaport Politikaları", *Toplumsal Tarih*, C. 304, Nisan 2019, s.82.

³¹ Sinan Dinçer, "İlk Gurbetçiler: Harput'tan ABD'ye Emek Göçü (1850-1914)", *Geçmişten Geleceği Harput Sempozyumu Bildiriler*, C. 1, Elâzığ 2013, s.309.

faaliyetleri yürüttüğü kurumların etkisi olduğu söylenebilir.³² Zira 19. yüzyılda yabancı ülkelere çalıştırmak için işçi toplayan bazı simsarların yabancı ülke konsolosları tarafından desteklendiği de bilinmektedir.³³

Başta ekonomik alanda olmak üzere birçok nedenden kaynaklanan tahammülsüzlükler insanları göç etmeye iterken yabancı devletlerin teşvikleri ise göçü çekici kılmıştır. Özellikle Güney Amerika tarımda çalışacak işçi ihtiyacını, Latin Amerika ise köleliğin kalkmasıyla ortaya çıkan insan gücü ihtiyacını dışarıdan göç alarak karşılamak istemiştir.³⁴ Bu ülkeler ise ihtiyaçlarını daha çok Gayrimüslim unsurlar üzerinden karşılamaya çalışmıştır. Bunun sebebi ise kendi topraklarında kendi kültürüne Gayrimüslimlerin daha kolay entegra olabileceklerine dair düşüncedir. Bu nedenle Avrupa, Osmanlı topraklarında daha çok Hristiyan inancına mensup beyaz ırk arasından nitelikli işçileri dış göçe teşvik etmiştir.³⁵ Fakat yenedünya ülkelerinin ihtiyaç duyduğu işçi gücünü sadece Gayrimüslimler üzerinde karşılaması yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle, İslam muhacirleri üzerinden de bu ihtiyacı karşılamak istemişlerdir. Ancak İslam muhacirleri üzerinden böyle bir faaliyet yürütülmesinin milliyet ve din çatışmalarına yol açmasından endişe edilmiştir. Hatta İslam muhacirlerinin bölgeye getirilmesine dair düşünceler Amerika’da çıkartılan “Washington Post” adlı gazetede tartışma konusu olmuştur. Söz konusu gazetenin müdürü Mösyö Aleksandrob? yazısında, Güney Amerika’ya getirilecek İslam muhacirlerinin servet edinecekleri malum olmakla birlikte Amerika politikasına hizmet ve Amerika âdetini kabul edip etmedikleri aşikâr olmayarak İslam muhacirlerinin “din-i hakikiye” kabule sevk etmek için tedbirlerin alınmasının gerekli olduğu belirtilmiştir. Bu tedbirlere göre Güney Amerika’ya Müslüman göçmen getirmek mümkün olsa bile bu düşünceyi hayata geçirirken başlangıçta yalnız birkaç göçmenle işe başlanılmalı, denemenin sonucunda başarı elde edildikten sonra büyük miktarda göçmen getirilmelidir. Son tahlilde gazete haberine göre Müslüman göçü Amerika’da cins/millet ve mezhep/din ayrımcılığına sebep olabileceğinden bu göçün şu anda uygun olamayacağıdır.³⁶

Osmanlı Devleti başlangıçta Gayrimüslim unsurlardan göç verirken 1900’lü yılların başlarında Müslüman unsurlardan da göç vermeye başlamıştır.³⁷ Bu göçler çoğunlukla yasa dışı yollardan gerçekleştirilmiştir. Örneğin, birçok kişinin 10 kuruşluk Osmanlı pasavanyıyla³⁸ Yunanistan’a amele sıfatıyla giden işçi gibi Amerika’ya kaçtığı bilinmektedir. Bu kaçışların gün geçtikçe artması Yunanistan hükümetinin bile dikkatini çekmiştir. İncelemeler sonucunda bu gruptaki göçmenlerin Gayrimüslim ve Müslüman Osmanlı tebaasından olduğu

³² Tuncer, Zengin, *a.g.m.*, s.307-308.

³³ Kılıç, *adi geçen eser (a.g.e.)*, s.37.

³⁴ Kılıç, *a.g.e.*, s.36-37; Tuncer, Zengin, *a.g.m.*, s.307.

³⁵ Bayraktar, *a.g.m.*, s.509.

³⁶ BOA, *Yıldız Hariciye Nezareti Maruzâtı [Y.PRK.HR]*, 17/40.

³⁷ Dinçer, “İlk Gurbetçiler”, s.309.

³⁸ Pasaport, kişilerin kimlik bilgilerini içeren ve vatandaşı olduğu ülkeden başka bir ülkeye geçerken kullandığı resmi belgedir. Pasaportlardan daha kısa süreli olanlara ise pasavan denilmektedir. “Muvakkat şahadetnâme” veya “mürür tezkiresi” olarak da anılan pasavan, sınır bölgesindeki her iki devletin belirlediği kararlara bağlanmıştır. Pasavan, kişilerin ev ile işyeri veya arazi arasındaki sınırı geçerek belli yerlere serbestçe gidebilmeleri için kullanılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullah Bay, “Osmanlı Gümrüğünde Bir Geçiş Belgesi: Pasavan veya Geçit Tezkeresi”, *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmalar Dergisi*, S. 43, 2017, ss.325-326.

anlaşılmalıdır. Müslümanlar arasında ise askerlik vazifesini yapmayan erkek nüfusun olduğu tespit edilmiştir.³⁹ Bu durum ise göç etme nedenlerinden birinin de askerlik hizmetinden kaçmak olduğunu göstermektedir. Nitekim Osmanlı Devleti göçlerin yoğunlaştığı 19. yüzyıl son çeyreğinde Amerika'da ikamet eden tebaasının durumu hakkında bölgedeki şebhenderlerden rapor istemiştir. Bu rapor Amerika'ya firar eden veya çalışmak amacıyla giden Müslümanların isimleri, buldukları mevki ve hizmetlerine dair bilgilerden oluşturulacaktır. Söz konusu listenin oluşturulması içinde şebhenderlerin Osmanlı tebaasının ikamet ettiği bölgeleri tek tek dolaşması gerekmektedir. Fakat şebhenderlerce, bölgeleri tek tek dolaşma imkânının olmadığı ve bu nedenle de bazı Müslümanların bilgilerine ulaşmanın mümkün olmayacağını belirtilmiştir. Son tahlilde ulaşılabilen Müslüman tebaadan yola çıkılarak hazırlanan rapora göre Müslümanların Washington'da hiç bulunmadığı; New York, Providence, Worcester, Boston, Chicago, San Francisco'da ikamet ettikleri belirlenmiştir. Göçmenlerin bir kısmı askerlik hizmetinden kurtulmak, diğer kısmı ise para kazanmak ümidiyle bu bölgelere kaçtıkları kaydedilmiştir.⁴⁰

Osmanlı Devleti Halep, Lübnan, Suriye, Beyrut gibi sadece doğu bölgesinden değil batı topraklarından da göç vermiştir. Örneğin, Korfu Başşebhenderliği'nden Hariciye Nezareti'ne 4 Mayıs 1907 tarihinde gönderilen tahriratta bir süreden beri İşkodra ve Yanya vilayetlerinde bulunan Müslüman ve Hristiyan Arnavut köylülerinden birçok kişinin çiftçi ve ziraat işlerinde istihdam olunmak üzere Güney Amerika'ya göç ettikleri kaydedilmiştir. Bu göçlerin Şıra tersanesindeki Yunan Seyrüsefain Kampanyası'nın Srendoz'daki vekili olan Yunan tebaasından Lapas? isimli kişi tarafından toplanarak gerçekleştirildiği bilinmektedir.⁴¹

Göçlerin artmasında diğer bir hususta teknoloji alanında yaşanan gelişmelerdir. Teknolojiyle beraber ulaşım araçlarının gelişmesi insanların geçmişe nazaran ülkeler hatta kıtalar arası seyahat etmesini kolaylaştırmıştır. Deniz yolu ile ulaşım imkânının ortaya çıkması özellikle yasadışı yollarla yapılan göçün artmasına sebep olmuştur.⁴² Nitekim bu dönemde Harput ve civar bölgelerden Amerika'ya göç etmek için Liverpool ve Marsilya'ya Müslüman tebaadan birçok kişi firar ettiği bilinmektedir. Bu firarlar Osmanlı Devleti'nin sahillerine gitmek üzere bindikleri vapurlardan inmeyerek gerçekleştirilmiştir.⁴³

Göçmenlerin Karşılaştığı Bazı Zorluklar

Göçle ilgili araştırmalarda genellikle göç alan bölgede yaşayan halkın üzerinde yarattığı olumsuzluklardan bahsedilirken göçmenlerin ruhsal veya bedensel rahatsızlıkları üzerinde pek durulmamıştır. Oysaki özellikle gönülsüz/zorunlu olarak yapılan göçlerin kişiler üzerinde başta psikolojik olmak üzere bedensel rahatsızlıklara yakalanma oranları oldukça yüksektir. Zira göçmenlerin yabancı topraklarda azınlıkta olmaları toplumsal hayattan kopuk

³⁹ BOA, *Dahiliye Nezareti Muamelat [DH.TMIK.M]*, 242/41, s.3.

⁴⁰ BOA, *Hariciye Nezareti Siyasi [HR.SYS]*, 54/1, s.15-16.

⁴¹ BOA, *DH.TMIK.M*, 242/41, s.7.

⁴² Yüksel Koçak, Elvan Terzi, "Türkiye'de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri", *Kafkasya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 3, 2012, s.176.

⁴³ BOA, *Dahiliye Islahat [DH.TMIK.S]*, 60/18.

yaşamalarına neden olmuştur. Bu durum ise bireyler üzerinde sosyal ve psikolojik stres yaratmıştır.⁴⁴

Göçmenlerin karşılaştığı ilk problem göç ederken yolculuk koşullarının ne derece sağlıklı olduğuyla ilgilidir. Genelde illegal yollarla ve sağlık koşullarının uygun olmadığı kalabalık ortamlarda gerçekleşen yolculuklar göçmenlerin bağışıklık sisteminde bozulmalara, bulaşıcı mantar veya virüs yoluyla ağır enfeksiyon hastalıkları kapmalarına sebep olmaktadır. Nitekim 1 Aralık 1913 tarihinde Buenos Aires Başşehbenderliği'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen tahrirata göre merkezi Trieste'de bulunan Ostero Amerikan Kumpanyası'nın Ojenya vapurunda seyahat eden birçok Osmanlı muhacirinin beyin iltihabından hayatını kaybettiği bilinmektedir. Muhacirlerin isimleri üzerinden yola çıkılarak bunların Şam ve Beyrut ahalisinden oldukları tahmin edilmiştir.⁴⁵

Göç sırasından ortaya çıkan zorlukların yanı sıra göçmenlerin diğer problemi ise göç edilen bölgedeki hayatın olağan akışına entegre olmakta yaşanan zorluklardır. Zira insanoğlu için, ait olduğu toprakları terk ederek diline, örf ve adetlerine yabancı olduğu bölgeye göç etmek kolay değildir. Özellikle göç edilen bölgenin dilini bilmeyen muhacirler, başta resmi işlemleri yürütmekte ve sivil hayatta ihtiyaçlarını karşılamakta çeşitli zorluklarla karşılaşacaklardır. Bu bağlamda azınlık durumundaki Osmanlı tebaasının haklarını korumak ve resmi işlemlerini daha kolay yürütmekte şehbenderlere büyük görevler düşmektedir. Nitekim Arjantin'e hicret eden Osmanlı tebaasından bazıları bölgenin âdetini ve yerel dilini bilmediği için vurguncular tarafından kandırılmıştır.⁴⁶ Bunun üzerine Buenos Aires Başşehbenderliği bir ihtarname yayınlamaya Arjantin'e gelen Osmanlı muhacirlerinin zarar ve ziyana uğramalarını engellemeye çalışmıştır. Bu ihtarname ise Arapça, Türkçe ve Fransızca dillerinde tabettirilerek vapurlara ve acentehanelerine asılacaktır.⁴⁷

Dış Göçe Karşı Alınan Tedbirler

Gittikçe büyüyen dış göç dalgası karşısında Osmanlı Devleti birtakım önlemlerle göçü kontrol altına almak istemiştir. Bunun için devlet, öncelikle hangi bölgeden yoğun göç verdiğini tespit etmelidir.⁴⁸ Zira göçlerin önüne geçmek için terk edilen bölgelerin toplumsal, ekonomik, coğrafi yapısı ve göçlerin hangi yollarla gerçekleştirildiğinin araştırılması gerekmektedir. Ancak bu alanda atılan adımlarda devletin başarıya ulaştığını söylemek mümkün görülmemektedir.

Dış göçü kontrol altına almak adına atılan önemli adımlardan biri göçmenlerin memleketlerine geri dönüşlerini kolaylaştırmak olmuştur. Nitekim Osmanlı Devleti, Amerika'ya göç eden tebaadan zor durumda olup dönmek isteyenlerin yol masrafları devlet tarafından karşılanacağını bildirilmiştir. Bu karar muhtemelen göç eden nüfusun memleketlerine dönüşlerini teşvik etmek için verilmiş, ancak bu girişime rağmen göçmenler

⁴⁴ Tuzcu, Bademli, *a.g.m.*, s.59.

⁴⁵ BOA, *HR.İD*, 15/61, s.3.

⁴⁶ BOA, *HR.İD*, 15/52.

⁴⁷ BOA, *Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye Dairesi [DH.MUİ]*, 163/75.

⁴⁸ BOA, *HR.İD*, 15/58.

tarafından geri dönüş yolunda bir talebin olmadığı görülmüştür.⁴⁹ Atılan bu adımın beklentileri karşılamadığı gibi Osmanlı Devleti ilerleyen zamanlarda verdiği bu karara sıcak bakmayacaktır. Zira ekonomik alanda sıkıntılar yaşayan Osmanlı'nın yeni bir gider kalemi oluşturmaktan kaçınması gerekmektedir. Nitekim Amerika'ya firar eden Lübnanlıların orada perişan olup geri dönmek için şehbenderliklere müracaatlarında yol masrafları hazineye yük olacağından ticaret ve şahsi işleri için gitmek isteyenler dışarıda tutularak bu gibi firarların önüne geçilmeye çalışılmıştır.⁵⁰

Osmanlı dış göç kontrolünü sağlayabilmek adına pasaport uygulamalarında daha dikkatli davranmaya başlamıştır. Özellikle, Osmanlı sahillerinden gemilere binerek yasa dışı yollarla yurt dışına kaçışların önüne geçmek için bu sahillere gideceklerin de pasaport kontrolünden geçirilmesine karar verilmiştir. Osmanlı Devleti, çağdaş usullere uygun olarak yurda giriş veya çıkış yapanlar için pasaport uygulamasını 14 Şubat 1861 tarihinde yürürlüğe koymuştur.⁵¹ Sultan II. Abdülhamid döneminde pasaport verilme usulleri sıkı bir denetim altına alınmış, maddeleri daha ayrıntılı olmak üzere 21 Şubat 1884 ve 6 Aralık 1894 tarihlerinde Pasaport Nizamnâmeleri oluşturulmuştur. Fakat üç nizamnâmede içerik açısından birbirlerinden farklı olmamıştır.⁵²

Diğer bir hususta göç edip geri memleketine dönen azınlıkların Osmanlı yönetime karşı gruplaşmasını engellemektir. Osmanlı Devleti, 1869'da çıkarılan kanun ile devletten izinsiz olarak tabiiyet değiştirmeyi yasaklamıştır. Bunun temelinde yatan sebep ise yabancı uyruklu olan vatandaşların Osmanlı topraklarında birtakım imtiyazlar kazanmasıdır. Amerika ile 1830 yılında imzalanan antlaşmaya göre Amerikan vatandaşlarının Osmanlı topraklarında yargılanması ve tutuklanması engellenmiştir.⁵³ Yargılanma engeli ise Osmanlı Devleti'nin toplumsal huzuru ve düzeni bozacak girişimlerde bulunanlar üzerindeki kontrol mekanizmasını oldukça zayıflatmaktadır. Ayrıca Osmanlı Devleti sadece Amerika'ya değil Rusya'nın çeşitli bölgelerine de göç vermiştir. Amerika'ya ve Rusya'ya göç eden tebaanın ise çoğunlukla Ermeni milletinden olduğu bilinmektedir.⁵⁴ Bu bağlamda bağımsızlık düşüncesiyle yapılacak hareketleri önlemek isteyen Osmanlı Devleti özellikle Rusya ve Amerika'dan geri dönen Ermeniler üzerinde sıkı bir denetim oluşturmuştur. Hatta şehbenderliklere, İstanbul ve çeşitli vilayetlerden pasaportla yabancı memleketlere gidip geri dönmek isteyen Ermenilerden Amerika ve Rusya'ya gitmedikleri ve fesatçılarla iş birliği yapmadıkları bilinenlerin girişlerine izin verilmesi gerektiği bildirilmiştir.⁵⁵

⁴⁹ BAO, *DH.MKT*, 130/7.

⁵⁰ BAO, *HR.İD*, 15/12, s.3.

⁵¹ Daha önceleri Osmanlı topraklarında seyahat edebilmek için mürur tezkiresi kullanılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, "Mürur Tezkiresi", *DİA*, C. 32, İstanbul 2006.

⁵² Hamiyet Sezer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Seyahat İzinleri (18.-19. Yüzyıl)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 22, S. 33, Mayıs 2003, s. 117; Ahmet Yüksel, "II. Abdülhamid Döneminde Bilimsel, Kültürel ve Turistik Amaçlarla Osmanlı Ülkesine Gelen Almanlar", *The Journal Of Academic Social Science Studies*, C. 5, S. 5, s.415.

⁵³ Sinan Dinçer, "Ya Sev Ya Terket'in Ermenicesi: Osmanlı Devleti'nde Tabiiyet ve Sınır Dışı Uygulamalarından Bir Fasl", *Sınır ve Sınırdışı*, İstanbul 2014, s.326-327.

⁵⁴ BAO, *Hariciye Nezareti Petersburg Sefareti [HR.SFR.1]*, 108/22.

⁵⁵ BAO, *DH.TMIK.M*, 254/41.

Pasaportsuz olarak firar eden Ermenilerin ise geri dönüşleri kabul edilmemiştir. Geri dönüşleri kabul görülecek kişilerden ise hüsnü ahlak sahibi olduğu hakkında üç kıta belge ve kefillik belgesi ibraz etmeleri istenilmiştir. Bu belgeleri şebenderliklere sunanlara pasaport verilecektir. Ayrıca Rusya tebaasından başka Rusya'da bulunan Ermenilerinde Osmanlı topraklarına girişleri yasaklanmıştır. Bu sebeple yabancı topraklarda bulunan Ermenilerden bazılarının tabiiyet değiştirerek veya sahte pasaport ile Osmanlı topraklarına girme teşebbüslerine karşın emin olmadıkça pasaportlarının vize edilmemesine karar verilmiştir.⁵⁶ Ancak hüsnü ahlak sahibi olmalarının yanında hala tabiiyetini muhafaza eden Ermenilerin serbestçe kendi memleketlerine geri dönüşlerine izin verilmiştir.⁵⁷

Terk-i tabiiyet şartıyla Osmanlı topraklarını terk edenler ise bir daha geri dönemedikleri gibi Osmanlı topraklarında bulunan mülkleri üzerindeki haklarını kaybedeceklerdir.⁵⁸ Nitekim Mamurat'ül-azi'de bulunan bazı Ermeniler Amerika'ya tabiiyetini terk ederek gitmiş veya firar ettiği için tabiiyetleri Osmanlı Devleti tarafından düşürülmüştür. Amerika'ya giden bu göçmenler memleketlerinde bulunan taşınmazlarını satmak istemiştir. Satış işlemleri için göçmenler memleketlerinde bulunan birkaç kişiye Boston Başşebenderliğince vekâletname vermişlerdir. Ancak Hariciye Nezareti'nce, göçmenlerin Osmanlı tabiiyetinden çıkmaları nedeniyle vekâletnameleri geçersiz sayılmış ve bu tür durumlarda vekâlet verilmemesi için şebenderlik uyarılmıştır.⁵⁹

Osmanlı Devleti, 4 Şubat 1908 tarihli tahriratında Osmanlı tabiiyetinden ve Diyarbakır Ermeni cemaatinden olup Amerika'ya firar edenlerin geri dönüşleri için belirli bir süre tanımıştır. Ancak bu süre zarfında dönmeyen veya şebenderliklere müracaat etmeyenlerin tabiiyetleri düşürülerek emlak ve arazilerine de el konulacağı bildirilmiştir.⁶⁰ Nitekim Erciş kazasındaki emlak ve arazisini terk ederek Rusya'ya gitmiş olan 1200 hane Ermeni'nin memleketine geri dönerek Kürtlere verilen arazilerinin kendilerine geri verilmesi için talepte bulunduğu bilinmektedir.⁶¹

Osmanlı Devleti sefaretler ve şebenderlikler vasıtasıyla aldığı birtakım önlemlere rağmen dış göçün önüne geçememiştir. Ancak yabancı memleketlere ikamet eden ve hala devletin tabiiyetinde olan kişiler şebenderler aracılığı ile hal ve hareketleri gözetim altında tutulmuştur.⁶²

Dış Göçün Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri

Göç hareketi, veren veya alan devletler için karşılıklı olarak ekonomik veya sosyal açıdan bir takım olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Her iki devlet için ise ortak sorun demografik olmakla birlikte bir taraf için nüfus azalmasına, diğer taraf için ise nüfus yoğunluğuna neden olmuştur.⁶³ Çalışmanın amacı doğrultusunda konuya göç alan devletler

⁵⁶ BAO, *DH.TMIK.M*, 259/54.

⁵⁷ BAO, *Yıldız Husisi Maruzat [Y.A.HUS]*, 337/137.

⁵⁸ Özdemir, *a.g.m.*, s.84.

⁵⁹ BOA, *Hariciye Nezareti Tahrirat [HR.TH]*, 358/50.

⁶⁰ BOA, *DH.TMIK.M*, 262/1.

⁶¹ BOA, *Meclis-i Vükela Mazbataları [MV]*, 123/11.

⁶² BOA, *BEO*, 880/65953.

⁶³ Güreşçi, *a.g.m.*, s.1062.

açısından bakılmamıştır. Şehbender raporları bağlamında Osmanlı Devleti'nin dış göç vermesiyle ilgili yaşadığı olumlu veya olumsuz bazı durumlar ele alınmıştır.

Osmanlı açısından dış göç daha çok nüfus eksikliğinden kaynaklanan sorunları doğurmuştur. Nitekim 1911 yılının ilk altı ayında Osmanlı Devleti'nden Arjantin'e göç eden Osmanlı tebaasının ırk, mezhep, cinsiyet ve mesleklerini gösteren belge durumu özetler niteliktedir. Belgede altı aylık süre zarfında Arjantin'e toplamda 5213 kişinin göç ettiği ve bunlardan 2249'unun Türk, 2896'sının Suriyeli olduğu belirtilmektedir. Göçmenlerin içinde hiçbir sıfatı bulunmayan erkek sayısı 509 iken kadın sayısı 88'dir. Yani göçmenlerin çoğunluğu Osmanlı'nın meslek sahibi olan nitelikli nüfusu içerisinde yer almaktadır.⁶⁴ Bu sorun özellikle Beyrut, Suriye, Halep, Cebel-i Lübnan, Kudüs ve komşu bölgelerde yaşanmaktadır. Söz edilen bölgelerde bir hayli kişi Cebel-i Lübnanlı diye Beyrut Nüfus İdaresi'nden mürur tezkiresi alarak Mısır'a ve Amerika'ya kaçma imkânı bulmuştur. Yaşanan bu yoğun göçler Osmanlı Devleti'nde asker ve tarımda çalışacak işçi nüfusunu oldukça azaltmıştır.⁶⁵

Osmanlı Devleti'nin nitelikli nüfustan göç vermesi tarım alanlarının boş kalması sebep olmuştur. Zira bu durum, ekonomisi tarıma dayalı olan Osmanlı Devleti'nde hem üretimin hem de toplanan verginin azalmasına yol açmıştır.⁶⁶ Zaten Tanzimat Dönemi'nde endüstri ve zirai alandaki teknolojik gelişmelerle bu alanlarda çalışacak nitelikli nüfusu kendi içinde barındıramayan Osmanlı Devleti bu ihtiyacı dışardan karşılamak zorunda kalacaktır.⁶⁷ Zira yoğun dış göç veren Osmanlı Devleti için nitelikli nüfusu bünyesinde barındırmak oldukça zorlaşmıştır.

Üretim dışında devlet hazinesini zora sokacak bir başka hususta vergi gibi gelir kalemlerinden edinilen kazancın azalmasıdır. Nitekim Osmanlı Devleti pasaport uygulamasıyla bir taraftan dış göçü engelleyerek nüfus yapısını korumaya çalışmış bir taraftan da devlet ekonomisinin daha fazla zarar görmesini engellemek istemiştir. Sonuçta kayıt dışı yapılan giriş ve çıkışlar yüzünden devlet, pasaport uygulaması karşılığında alınan ücretten mahrum kalmıştır. Bu da devlet gelirlerinin azalmasına sebebiyet vermiştir.⁶⁸ Ayrıca yoğun göç alan veya veren devletler ilerleyen süreçlerde güvenlik sorunlarıyla karşı karşıya kalacaklardır. Zira 20. yüzyılda artan her milletin kendi devletini kurma arzusuna karşın Osmanlı Devleti yoğun göçler üzerinde fazla mesai harcamak zorunda kalmıştır.

Dış göç, Osmanlı Devleti açısından olumsuz sonuçları ağır basarken diğer taraftan da özellikle devlet ekonomisi açısından bir takım olumlu sonuçlar doğurmuştur. Zira şehbenderler bir taraftan bölgedeki Osmanlı tebaasının haklarını himaye ederken diğer taraftan ise dolaylı yollardan devletine maddeten hizmet etmiştir. Bunun en güzel örneklerinden biri de Arjantin Başşehbenderi Emin Arslan'ın faaliyetleridir. Başşehbender

⁶⁴ BOA, *HR.TO*, 593/47.

⁶⁵ BOA, *BEO*, 3115/233601, s.2.

⁶⁶ Kılıç, *a.g.e.*, s.62.

⁶⁷ Donald Quataert, "Tanzimat Döneminde Ekonominin Temel Problemleri", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (ed. Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, ss.733-734.

⁶⁸ BAO, *DH.MKT*, 2752/19.

Osmanlı tebaasını, sermaye biriktirerek memleketlerine dönebilmeleri için daha iyi şartlara sahip işlerde çalışması yönünde teşvik etmiştir. Bunun için ise kişileri ziraata yönlendirmiştir. Emin Arslan böylece “*Arjantin parasının ve ziraat alanındaki yeni usullerin*” Osmanlı memleketine getirmeyi sağlayacaktır.⁶⁹ Zira Osmanlı Devleti sınırlarına döviz girişini sağlaması açısından göçmenler önemli bir araç olarak görülmektedir. Nitekim Arjantin’e göç eden Osmanlı tebaasının senelik kazancından ne kadarını Osmanlı memleketlerine gönderdiğine dair bölgedeki bankalar üzerinden tahkikat yapılmıştır. Buenos Aires Başşehbenderliği’ne bildirilen rakama göre, Arjantin’in en zengin bankası olan Bank Nasyonal Arjantin Bankası’yla 11.800.000 Pezo, diğer bankalar üzerinden ise toplamda 23.000.000 kuruş gönderilmiştir.⁷⁰

SONUÇ

Güzel umutlarla yeni başlangıçlar yapmak için gerçekleştirilen her göç hayal edildiği gibi sonuçlanmamaktadır. Daha iyi şartlarda yaşamlarını devam ettirmek isteyen Osmanlı vatandaşlarının bir kısmı kalıcı olmak üzere göç ederken bir kısmı gittiği bölgede daha fazla sefillik çekerek kendi memleketine dönmek zorunda kalmıştır.

İnsanlar yeni iş imkânları bulmak, daha fazla para kazanmak, askerlik hizmetinden kaçmak, yurtdışı eğitimi almak, etnik çatışmalardan uzaklaşmak gibi birçok nedenle yabancısı olduğu topraklara gönüllü veya gönülsüz göç etmek durumunda kalmıştır. Diğer taraftan ise Amerikan’ın Osmanlı toprakları üzerinde yürüttüğü misyonerlik faaliyetleri, yabancı ülkelerinde daha fazla iş imkânının olması ve Brezilya gibi ülkelere girişlerde yasaların esnek tutulması insanları göçe teşvik etmiştir. Özellikle yenedünya ülkeleri, ihtiyaç duyduğu işçi gücünü bu göçlerle karşılamaya çalışmıştır. Ayrıca ulaşım imkânlarının gelişim göstermesi de dış göçü hızlandırmıştır. Nitekim sıralanan sebeplerle Osmanlı tebaasından birçok kişinin başta Amerika olmak üzere Rusya ve Sırbistan’a göç etmiştir.

Osmanlı Devleti başlangıçta Gayrimüslimlerden göç verirken ilerleyen süreçte bu göçlere Müslümanlarda katılmıştır. 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde başlayan bu göçlerin yüzyılın sonlarına doğru yoğunlaşması Osmanlı Devleti’nde yeni sıkıntılar doğurmuştur. Bu sıkıntılardan biri de nitelikli nüfus yapısındaki bozulmalardır. Nitekim Buenos Aires Şehbenderliği tarafından 10 Ekim 1911 tarihinde kaleme alınan tahrirata göre, 1911 yılının ilk altı ayında Arjantin’e göç eden 5213 Osmanlı tebaasının yaklaşık %88,5’i nitelikli nüfusun içerisinde yer almaktadır. Ayrıca bu göçmenlerin çoğunlukla erkek olması nedeniyle ilerleyen süreçlerde ordunun asker ihtiyacını karşılamakta zorlanması muhtemeldir. Zira bazı şehbender yazışmalarından göçmenler arasında askerlik hizmetini yapmamış erkeklerin bulunduğu bilinmektedir.

Osmanlı göçlerle kaybettiği nüfusunu geri kazanmak için göçmenlerin geri dönüşleri için teşvik edici girişimlerde bulunmuştur. Bunlardan biri de muhacirlerin memleketlere dönüş masraflarının devlet tarafından karşılanmasıdır. Ancak Osmanlı Devleti bu girişimden

⁶⁹ Âdem Kara, “7 Numaralı Ticaret Layihasına Göre Osmanlı Devleti-Arjantin Ticari İlişkileri ve Arjantin’de Bulunan Osmanlı Nüfusu”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S. 14, Mayıs 2007, s. 113.

⁷⁰ BOA, *HR.İD*, 15/72.

istediği sonucu alamadığı gibi bir süre sonra muhacirlerin yol masraflarını karşılama fikrine de sıcak bakmamıştır. Zira bu Osmanlı maliyesi için yeni bir gider kapısı oluşturacaktır.

Kontrolsüz dış göçlere karşı alınan diğer bir tedbirse pasaport uygulamasıdır. Zira Osmanlı sahillerinden sahte pasaportlarla yabancı ülkelere kaçmak göçmenlerin sıklıkla başvurduğu göç etme yollarındandır. Bu uygulama ile Osmanlı Devleti bir taraftan göçü kontrol altında tutarken diğer taraftan da pasaport üzerinden elde ettiği gelirden mahrum kalmamaya çalışmıştır.

Pasaport kontrolleri özellikle Amerika ve Rusya'ya göç edip geri dönmek isteyen muhacirler arasında sıkı tutulmuştur. Bunun temel sebebi ise Batı kaynaklı ortaya çıkan "her millet bir devlet" sloganının yarattığı ulus-devlet anlayışıdır. Zira ayrılıkçı fikirlerle veya yurtdışında bu fikirlere hizmet eden gruplarla iş birliği içerisinde girerek geri dönmek isteyen göçmenlerin bu fikirleri Osmanlı memleketlerinde yayma tehlikesi bulunmaktadır. Bu nedenle Osmanlı Devleti, Amerika ve Rusya'da bulunduğu halde Osmanlı tabiiyetinden çıkmayan, hüsnü ahlak sahibi ve ayrılıkçı fikirlerle temasa geçmeyen göçmenlere pasaport verilmesini kabul ederek geri dönmelerine izin vermiştir. Atılan bütün adımlara rağmen Osmanlı topraklarından dışarıya göçün önüne geçilemeyince göçmenlerin hal ve hareketleri şebenderlikler eliyle gözlem altında tutulmuştur. Bunun nedeni ise muhtemelen göçmenlerin memleketleriyle bir ilişki içerisinde olup olmadığını ve bunun ne tür bir ilişki olduğunu anlamaktır.

Dış göç vermek kimi zaman devletler için olumlu sonuçlar da doğurmuştur. Bunlardan biri göçmen vasıtasıyla ülke piyasasına döviz girişinin sağlanmasıdır. Diğerleri ise yabancı ülkelerde çalışan göçmenlerin modern ziraat usullerini öğrenerek bu bilgileri kendi ülkesine taşımasıdır. İkisi de devlet ekonomisi üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir.

Göçün olumsuz sonuçları sadece devletler açısından değil bireyler açısından da ele alınması gerekmektedir. Zira insanların göç etme sürecinde yaşadıkları göz ardı edilemeyecek sorunlardır. Özellikle muhacirlerin sağlıksız koşullarda göç etmesi insan hayatını tehlikeye sokan viral enfeksiyonları ortaya çıkarmıştır. Nitekim Osmanlı Devleti'nden yurtdışına kaçan çoğu göçmenin seyahat sırasında beyin iltihabından hayatını kaybettiği bilinmektedir.

Göçmenlerin yaşadığı olumsuzluklardan bir diğeri de göç ettiği ülkenin diline ve kültürüne yabancı olmasıdır. Özellikle dil bilmemeleri bazı göçmenlerin mahalli halk tarafından dolandırılmasına neden olmuştur. Şebenderler vasıtasıyla göçmenleri korumaya yönelik birtakım önlemler alınsa da bu tip olayların önüne geçilemediği görülmüştür.

KAYNAKLAR

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

DH.TMIK.M. (*Dâhiliye Nezareti Muamelat*) 242/41; 254/41; 259/54; 262/1.

DH.TMIK.S. (*Dâhiliye Nezareti Islahat*) 60/18.

DH.MKT. (*Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi*) 2752/19; 1526/118; 1601/57; 130/7.

DH.MUI. (*Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi*) 163/75.

HR.TO. (*Hariciye Nezareti Tercüme Odası*) 22/37; 21/24; 116/105; 593/47.

HR.İD. (*Hariciye Nezareti İdare*) 15/12; 15/61; 15/52; 15/58; 15/67; 15/69; 15/72.

HR.SFR.1. (*Hariciye Nezareti Petersburg Sefareti*) 108/22.

HR.SYS. (*Hariciye Nezareti Siyasi*) 54/1.

HR.TH. (*Hariciye Nezareti Tahrirat*) 358/50.

MV. (*Meclis-i Vükela Mazbataları*) 123/11.

Y.A.HUS. (*Yıldız Hususi Maruzat*) 337/137.

Y.PRK.HR. (*Yıldız Hariciye Nezareti Maruzâtı*) 17/40.

BEO. (*Bab-ı Ali Evrak Odası*) 3115/233601; 880/65953; 3250/243703.

Telif Eserler

AKPINAR, Mahmut, *Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik Müessesesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi S.B.E., Sivas 2001.

AKTER, Ahmet, "Ermenilerin Amerika'ya Göç Etme Nedenleri", *Ermeni Araştırmaları*, S. 23-24, 2016, ss.141-156.

ARIK, Tuğrul, "Sırbistan'daki Niş ve Vranje Şehbenderlerinin 1908-1311 Dönemi Ticaret Raporları", *IV. Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Bilimleri Sempozyumu (USVES)*, Eylül 2021, ss.9-60.

AYDEMİR, Salih-ŞAHİN, Mehmet Cem. "Tek Tanrılı Dinlerde Göç Olgusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım: Göç Teorileri Açısından Bir Analiz". *Journal of Islamic Research*, C. 28, S. 3, 2017, ss.59-371.

BAY, Abdullah, "Osmanlı Gümrüğünde Bir Geçiş Belgesi: Pasavan veya Geçit Tezkeresi", *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmalar Dergisi*, S. 43, 2017, ss.325-356.

BAYRAKTAR, Hilmi, “XIX. Yüzyılda Ermenilerin Osmanlı Devleti’ni Terkinde Yerli ve Yabancı Basının Etkisi Üzerine Düşünceler”, 19-20. Yüzyıllarda Türk-Ermeni İlişkileri-Kaynaştırma-Kırgınlık-Ayılık-Yeni Arayışlar”. *Uluslararası Sempozyum*, ed. Fatih M. Sancaktar vd., Türk Ocakları Şubesi, İstanbul 2015, ss.503-518.

BEYDİLLİ, Kemal, “Mahmud II”. *DİA*, C. 27, İstanbul 2003, ss.352-357.

BOSTAN, Zeynep, *Modern Osmanlı Hariciyesinin İnşası ve II. Abdülhamid Döneminde Diploması*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi S.B.E., İstanbul 2019.

ÇAĞLAYAN, Savaş, “Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, S. 17, Güz 2016, ss.67-91.

DEMİRTAŞ, Mehmet, “Osmanlı Başkent’inde Dilenciler ve Dilencilerin Toplum Hayatına Etkileri”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, C. 20, S. 20, Mart 2006, ss.81-104.

DİNÇER, Sinan, “İlk Gurbetçiler: Harput’tan ABD’ye Emek Göçü (1850-1914)”, *Geçmişten Geleceği Harput Sempozyumu Bildiriler*, C. 1, Elâzığ 2013, ss.307-319.

DİNÇER, Sinan, “Ya Sev Ya Terket’in Ermenicesi: Osmanlı Devleti’nde Tabiiyet ve Sınır Dışı Uygulamalarından Bir Fası”, *Sınır ve Sınırdışı*, Nota Bene Yayınları, İstanbul 2014, ss.322-354.

GENÇ, Hamdi-BOZKURT, İ. Murat. “Osmanlı’dan Brezilya ve Arjantin’e Emek Göçü ve Göçmenlerin Sosyo-Ekonomik Durumu (1850-1915)”. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi* 28/1 (2010), ss.71-103.

“Göç”, *Türk Tarih Kurumu Sözlüğü*. <https://sozluk.gov.tr/>

GÖR, Emre, “1881 Tarihli Şehbenderler Nizamnamesi Üzerine Bir İnceleme”, *Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, C. 2, S. 1, Mayıs 2019, ss.51-69.

GÜREŞÇİ, Ertuğrul, “Ortak ve Farklı Yönleriyle İç ve Dış Göçler”, *Sosyal Araştırmalar, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 43, Nisan 2016, ss.1058-1064.

HACISALİHOĞLU, Mehmet, “Sırbistan”, *DİA*, C. 37, İstanbul 2009, ss.121-126.

KARA, Âdem, “7 Numaralı Ticaret Layihasına Göre Osmanlı Devleti-Arjantin Ticari İlişkileri ve Arjantin’de Bulunan Osmanlı Nüfusu”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S. 14, Mayıs 2007, ss.110-121.

KARPAT, Kemal. “Câliye”. *DİA*, C. 7, İstanbul 1993, ss.34-38.

KILIÇ, Özcan, *XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nden Latin Amerika’ya Göç Hareketi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021.

KOÇAK, Yüksel-TERZİ, Elvan, “Türkiye’de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri”, *Kafkasya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 3, 2012, ss.163-184.

KUTÜKOĞLU, Mübahat S., “Mürur Tezkiresi”, *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, ss.60-61.

ORAL, Belgin Oral- ÇETİNKAYA, Fevziye, “Sosyolojik Bir Olgu Olarak Göç, Tanımı, Nedenleri ve Göç Kuralları”, *Türkiye Klinikleri*, C. 3, S. 1, 2017, ss.1-8.

ÖZDEMİR, Hazal, “Osmanlı Ermenilerinin Göçünün Fotoğrafını Çekmek: Terk-i Tâbiyet ve Pasaport Politikaları”. *Toplumsal Tarih*, C. 304, Nisan 2019, ss.82-90.

QUATAERT, Donald, “Tanzimat Döneminde Ekonominin Temel Problemleri”. *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıgölu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, ss.729-740.

SAVAŞ, İbrahim, “Konsolos”, *DİA*, C. 26, Ankara 2002, ss.178-180.

SEZER, Hamiyet, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Seyahat İzinleri (18.-19. Yüzyıl)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 22, S. 33, Mayıs 2003, ss.105-124.

TUNCER, Fatih Fuat-Zengin, Metin, “Unutulan Göçmenler El Turcolar: Osmanlı Dönemi Suriye Bölgesinden Latin Amerika’ya Yapılan Göçler ve Etkileri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 13, S. 70, Nisan 2020, ss.304-314.

TUZCU, Ayla-BADEMLİ, Kerime, “Göçün Psikososyal Boyutu”, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, C. 6, S. 1, 2014, ss.56-66.

YETİŞGİN, Memet-BAŞKAN, Ömer Fatih, “Osmanlı-Sırp İlişkileri: Selanik Limanı Üzerinden Sırbistan’a Patlayıcı Madde Sevkiyatı (1908-1909)”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, C. 124, S. 245, Mart-Nisan 2020, ss.371-394.

YÜKSEL, Ahmet, “II. Abdülhamid Döneminde Bilimsel, Kültürel ve Turistik Amaçlarla Osmanlı Ülkesine Gelen Almanlar”, *The Journal Of Academic Social Science Studies*, C. 5, S. 5, Ekim 2012, ss.413-433.